

การค้าส่งออกของอยุธยาระหว่าง พ.ศ. 2150-2310

ถ้าหากลองพิจารณาการค้าส่งออกของอยุธยาตลอดทั้งยุค (พ.ศ. 1893-2310 หรือ ค.ศ. 1351-1767) เราจะพบว่าในช่วงปี พ.ศ. 2150-2310 (ค.ศ. 1608-1767) เป็นช่วงเวลาที่การค้าส่งออกของอยุธยาได้เปลี่ยนแปลงไปจากช่วงระยะเวลาก่อนหน้านี้อย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะในเรื่องของปริมาณการค้าและปริมาณสินค้า ลักษณะเช่นนี้เป็นผลมาจากการขยายตัวของการค้าต่างประเทศในสองยุคสมัย คือ ยุคสมัยที่บริษัทอินเดียตะวันออกเข้ามามีบทบาทในการค้าของอยุธยา (พ.ศ. 2150-2284 หรือ ค.ศ. 1608-1741) และยุคสมัยที่การค้าสำเภาสยาม-จีนขยายตัว (พ.ศ. 2265-2398 หรือ ค.ศ. 1722-1855) จนเกิดการเปลี่ยนแปลงในองค์ประกอบสำคัญของการค้าส่งออก ได้แก่ ผู้ส่งออก และลักษณะของการดำเนินการทางการค้าส่งออก ซึ่งส่งผลกระทบต่อสถานะของการค้าส่งออกและระบบเศรษฐกิจของอยุธยาในที่สุด ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ผู้ส่งออก

ผู้ส่งออกสินค้าของอยุธยามัก เป็นบุคคลที่อยู่ในแวดวงของเจ้านาย ขุนนาง ข้าราชการสำนัก และพ่อค้าต่างชาติ (หรือลูกครึ่ง) ทั้งนี้ เนื่องจากผู้ส่งออกจำเป็นต้องอาศัยเงินทุนและความน่าเชื่อถือ เช่น สักดิ์หรือตำแหน่งสูง ตั้งแต่การแสวงหาแหล่งผลิตหรือแหล่งกำเนิดหรือแหล่งรวบรวมสินค้า การจัดซื้อ การรวบรวม การขนส่ง การเก็บรักษาในโกดังสินค้า ค่าระวางบรรทุกสินค้าในเรือสำเภาหรือกำปั่น หรือค่าใช้จ่ายของเรือสำเภาหรือเรือกำปั่น นอกจากนั้น ยังต้องจ่ายค่าธรรมเนียมหรือภาษีหรือของขวัญแก่พนักงานของหลวงหรือนายท่าเวลาผ่านเข้าออกตามเมืองท่าต่าง ๆ ค่าใช้จ่ายมากมายเหล่านี้ล้วน เป็นสิ่งเหลือวิสัยที่ไพร่จะกระทำได้ นอกจากการเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเก็บรวบรวมสินค้า เท่านั้นที่ไพร่อาจจะมีส่วนโดยตรง ผู้ส่งออกของอยุธยาประกอบด้วย พระมหากษัตริย์ เจ้านาย ขุนนาง บริษัทอินเดียตะวันออก และพ่อค้าเอกชนต่างชาติ (หรือลูกครึ่ง)

1. พระมหากษัตริย์และเจ้านาย

ขณะที่สังคมอยุธยาสามารถดำรงอยู่ได้ด้วยผลผลิตของตนเอง เหตุใดพระมหากษัตริย์และเจ้านายจึงทรงเข้าไปเกี่ยวข้องกับการค้าต่างประเทศ จุดมุ่งหมายสองประการที่นำพระมหากษัตริย์และเจ้านายไปสู่การมีบทบาทในการค้าต่างประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งการส่งออก ได้แก่ ประการที่หนึ่ง พระมหากษัตริย์และเจ้านายทรงมีพระราชประสงค์และพระประสงค์ในสินค้าฟุ่มเฟือยจากต่างประเทศเพื่อประดับพระองค์ให้ต่างไปจากไพร่ หรือสินค้าจำเป็นต้องการผูกขาดอำนาจรัฐ เช่น อาวุธปืนที่ทันสมัยกว่า ทำให้พระมหากษัตริย์และเจ้านายต้องแสวงหาผลผลิตท้องถิ่นของอยุธยาที่ตลาดต่างประเทศต้องการ (Smith 1980: 10) ประการที่สอง ผลประโยชน์และผลกำไรจากการค้าต่างประเทศมีเต็มเม็ดเต็มหน่วยกว่าการเก็บส่วยหรือภาษีอื่น ๆ ได้ชักนำให้พระมหากษัตริย์ทรงสนพระทัยในการค้าต่างประเทศ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2531: 49-50) เพื่อสร้างความมั่งคั่งและมีรายได้ที่สูงพอที่จะทรงอุปถัมภ์พุทธศาสนาและพิธีกรรมอันเป็นอุดมการณ์หลวงที่มีองค์พระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์กลางและผู้นำอันชอบธรรมในการจรรโลงรัฐไปสู่จุดมุ่งหมายของศาสนา เช่น การสร้างและบูรณะวัด การหล่อพระพุทธรูปหรือเทวรูป การสมโภช และพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งต้องอาศัยทุนสูง เป็นต้นว่า สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ทรงให้หล่อพระพุทธรูปเจ้าพระศรีสรรเพชญ์ ต้องใช้ทอง (ดัมชากหรือสำริด?) หนัก 5 หมื่น 3 พันชั่ง ทองคำหนัก 286 ชั่ง (ประชุมพงศาวดาร เล่ม 1, 2506: 140) นอกเหนือจากนั้นพระมหากษัตริย์ของอยุธยายังทรงอุปถัมภ์ศาสนาอื่น ๆ เช่น สมเด็จพระนารายณ์ทรงอุปถัมภ์ศาสนาอิสลามและศาสนาคริสต์ (โลเนย์ 2528: 49, 83; The Ship of Sulaiman of ibn Muhammad Ibrahim 1972: 77) เพื่อทรงชักนำชาวต่างประเทศให้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร อันยังผลดีต่อการค้าต่างประเทศ การเข้าไปมีบทบาทในการค้าต่างประเทศของพระมหากษัตริย์ไม่เพียงจะมีแต่การผูกขาดสินค้าและภาษีค่าธรรมเนียม แต่ยังส่งเรือสินค้าไปต่างประเทศอีกด้วย

ช่วงปี พ.ศ. 2150-2310 (ค.ศ. 1608-1767) ตรงกับรัชสมัยของพระมหากษัตริย์ของอยุธยาถึง 14 พระองค์ เริ่มตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถจนกระทั่งถึงพระเจ้าเอกทัศและคาบเกี่ยวกับสองยุคสมัยของการค้าต่างประเทศของอยุธยา คือ ยุคสมัยที่บริษัทอินเดียตะวันออก

มีบทบาทในการค้าของอยุธยา และยุคสมัยการค้าสำเภาสยาม-จีนขยายตัว ภาวะของการค้าต่างประเทศ เช่นนี้ได้นำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดในการค้าส่งออกของหลวงและของเจ้านาย เนื่องมาจากการขยายตัวของปริมาณการค้าพื้นเมือง (Country trade) ของเอเชีย ยิ่งกว่ายุคสมัยใด ๆ ที่ผ่านมา

ในยุคนั้นที่บริษัทอินเดียตะวันออกเข้ามามีบทบาทในการค้าของอยุธยา พระมหากษัตริย์และเจ้านายในฐานะผู้ส่งออก ไม่ว่าจะ เป็นในเรือสำเภาหลวงหรือสำเภาส่วนพระองค์ ได้ปรับตัวอย่างยิ่งยวด เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงนี้ แม้มิใช่เพื่อที่จะทรงเพิ่มทุนผลประโยชน์ แต่อย่างน้อยก็เพื่อรักษาผลประโยชน์ทางการค้าแต่เดิมของพระองค์ที่มีอยู่ การเพิ่มทุนเรือสินค้าของยุโรปในการค้าพื้นเมืองของเอเชียยิ่งกว่าที่จะเป็นการค้าแบบเผชิญโชคของกัปตันเรือชาวยุโรปหรือพ่อค้าเอกชนชาวยุโรปที่อาศัยเรือสินค้าพื้นเมืองของเอเชียไม่ว่าโดยทางตรงหรือทางอ้อม (Furber 1977: 265) และการขยายตัวของการค้าเอเชีย-ยุโรปที่มีชาวยุโรปเข้ามามีบทบาทโดยตรงเพิ่มขึ้นนับตั้งแต่การแทรกตัวเข้ามาสู่วงการค้าระหว่างประเทศของเอเชียของชาวยุโรป ซึ่งเน้นหนักการส่งออกผลิตผลของเอเชียไปยังยุโรปยิ่งกว่าการส่งผลิตผลยุโรปมายังเอเชีย (Furber 1977: 230) การขยายตัวของการค้าพื้นเมืองและการค้าเอเชีย-ยุโรปดังกล่าวยังความสูญเสียไม่มากนักน้อยมาสู่การค้าสำเภาของหลวง และการค้าสำเภาส่วนพระองค์ของพระมหากษัตริย์และเจ้านายของอยุธยา เริ่มที่ตลาดจีนและญี่ปุ่น มาสู่ตลาดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้แก่ การเพิ่มจำนวนสินค้าจีนในตลาดเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากขึ้น หรือการเพิ่มจำนวนสินค้าพื้นเมืองของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในตลาดจีนและญี่ปุ่นเพิ่มขึ้น พระมหากษัตริย์ของอยุธยาจึงทรงปรับ เปลี่ยนตอบโต้สถานการณ์เช่นนี้ โดยทรงหันมาเน้นประโยชน์จากการผูกขาดและการเก็บค่าธรรมเนียมที่เมืองท่าของพระองค์ให้รัดกุมยิ่งขึ้น เช่น พระเจ้าทรงธรรม (เอกาทศรถธิศร/ทรงธรรม) ทรงออกพระราชกฤษฎีกาห้ามซื้อขายนอกถนนตลาด และห้ามมิให้ซื้อขายสิ่งของต้องห้ามแก่ชาวต่างประเทศ รวมทั้งห้ามส่งสินค้าต้องห้ามออกไปต่างประเทศ โดยให้กำนันตลาดคอยกำชับตรวจสอบ ผู้ละเมิดได้รับโทษหนักขึ้นกว่าพระราชกฤษฎีกาใน เรื่องนี้ที่ตราขึ้นสมัยพระเจ้าจักรพรรดิ คือ เดิมลงโทษด้วยไม้ทวาย 50 ที ประจานรอบตลาด และจำใส่ขื่อ 3 วัน มาเป็นโทษ 6 สถาน คือ ให้พันคอริบเรื่อน ให้จำใส่ครุไว้กว่าจะตาย

ให้บริษัทราชชาติแล้ว เอาตัวลงท้าวข้าง ไทโหมจตุรคุณ ไทโหมตรีคุณ และไทโหมทวีคุณ รวมทั้งห้ามชาวต่างประเทศเที่ยว เตรี่ลักลอบซื้อขายของต้องห้าม เช่น ไม้กฤษณา ไม้ฝาง และ ดีบุก โดยลงโทษตั้งโจร (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4, 2505: 19, 36-39, 86-87) นอกจากนี้ต่อมายังได้เพิ่มชนิดของสินค้าต้องห้ามขึ้น คือ นอแรด งาช้าง จันทน์หอมและไม้หอม (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4, 2505: 102) ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงได้เปรียบในการได้รับผลกำไรจากการค้า นอกจากนี้ยังสามารถนำสินค้าผูกขาดเหล่านี้ส่งออกไปแย่งตลาดในจีน และญี่ปุ่นอีกด้วย (Smith 1977: 230) จนสร้างความไม่พอใจแก่บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาอย่างยิ่ง จนถึงกับส่งเรือมาปิดปากแม่น้ำเจ้าพระยาในปี พ.ศ. 2204 (ค.ศ. 1661) เพื่อเรียกร้องให้อยุธยาลงนามในสนธิสัญญาที่จำกัดหนทางการค้าส่งออกของอยุธยา (กรมศิลปากร 2513: 2: 87-96) นอกจากนั้นความจำเป็นของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาหรือพ่อค้าชาติอื่นในการพึ่งพาข้าวและอาหารสำหรับตลาดในหมู่เกาะอินเดียตะวันออก ทั้งเพื่อเลี้ยงสำนักงานการค้าของบริษัท และเพื่อใช้แลกเปลี่ยนกับสินค้าท้องถิ่นของหมู่เกาะ ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงถือ เป็นข้อต่อรองที่ได้เปรียบ แม้ในยามข้าวยากหมากแพงก็ตาม พระองค์ยังทรงเคยมีพระบรมราชานุญาตให้บริษัทอินเดียตะวันออกส่งข้าวออกได้บ้าง (นันทา สุตกุล, ผู้แปล 2513: 144-147 ; ; Furber 1977: 265 ; Smith 1974: 240)

นอกเหนือจากการควบคุมการค้าที่เมืองท่าของพระองค์แล้ว พระมหากษัตริย์และเจ้านายยังคงเป็นผู้ส่งออกเองด้วย (ลาจูแบร์ 2510: 375, 452) ซึ่งทรงกระทำการค้าระบบบรรณาการและการค้าเอกชนส่วนพระองค์ (Sarasin Viraphol 1977: 18-23) โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วงที่นับว่าได้ เปรียบบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาและอังกฤษที่สุดก็คือ ช่วง 25 ปีแรกของยุคสมัยนี้ ซึ่งบริษัททั้งสองต้องพึ่งพิงการติดต่อทางการค้าผ่านการทูตของอยุธยาไปจีนและญี่ปุ่น (สิบล่าง พรหมบุญ 2525: 133-134; Smith 1974: 160-161) ในยุคสมัยนี้ พระมหากษัตริย์ของอยุธยาส่งคณะทูตไปถวาย เครื่องราชบรรณาการแก่จักรพรรดิจีน เป็นจำนวน 28 ชุด โดยเฉลี่ยประมาณ 4-5 ปีต่อชุด ถ้าว่ายุคสมัยก่อนหน้านี้ซึ่งส่งไปเฉลี่ย 3-4 ปีต่อชุด (เว้นแต่ในช่วงสงครามอยุธยา-พม่าในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 (ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17) จำนวนคณะทูตลดลง (สิบล่าง พรหมบุญ 2525: 63-69) แนวโน้มของการส่งคณะทูตไปจีนน้อยลงนี้ น่าจะเป็นผลมาจากการที่พระมหากษัตริย์และเจ้านายทรงหันไปสนใจ

ตลาดแห่งอื่น ๆ เช่น ญี่ปุ่น และอินเดีย เป็นต้น ดังจะเห็นได้จากการติดต่อทางการค้าผ่าน ความสัมพันธ์ทางการทูตกับญี่ปุ่นในปี พ.ศ. 2159 (ค.ศ. 1616), 2166 (ค.ศ. 1623), 2169 (ค.ศ. 1626), 2172 (ค.ศ. 1629) และตั้งแต่ พ.ศ. 2177 (ค.ศ. 1634) ได้ส่ง ไปอีกหลายชุด (อิซึอิ และโยชิภาวะ 2530: 58, 61-62) พระเจ้าปราสาททองและสมเด็จพระนารายณ์ทรงส่งสินค้าด้วยเรือส่วนพระองค์ไปจีนและคอโรมันเดล (Caron and Schouten 1986: 148; The Ship of Sulaiman of ibn Muhammad Ibrahim 1972: 149-155) ข้อมูลของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาเกี่ยวกับเรือสินค้าที่ออกจากกรุงศรีอยุธยา ทำให้เราพอที่จะประมาณจำนวนเรือสินค้าของพระมหากษัตริย์และเจ้านายที่ออกจากท่าเรือกรุงศรีอยุธยาได้ดังนี้ รัชสมัยพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. 2173-2199 หรือ ค.ศ. 1630-1656) เป็นเรือของพระมหากษัตริย์ 41 ลำ และเป็นเรือของเจ้านาย 3 ลำ เฉลี่ย 1-2 ลำต่อปี และ 1 ปีต่อลำ ตามลำดับ สมัยสมเด็จพระนารายณ์ (พ.ศ. 2200-2231 หรือ ค.ศ. 1657-1688) เป็นเรือของพระมหากษัตริย์ 92 ลำ และเป็นเรือของเจ้านาย 3 ลำ เฉลี่ย 2-3 ลำต่อปี หรือ 10-11 ปีต่อลำ ตามลำดับ และสมัยของพระเพทราชา (พ.ศ. 2231-2246 หรือ ค.ศ. 1688-1703) เป็นของพระมหากษัตริย์ 14 ลำ (ไม่มีของเจ้านาย) เฉลี่ย 2-3 ลำต่อปี ซึ่งเทียบแล้วเรือของพระมหากษัตริย์มีถึง 72 เปอร์เซ็นต์ของทั้งหมด ส่วนเรือของเจ้านายก็เป็นแค่เรือของพระมหาอุปราชาและพระราชินีเท่านั้น (Smith 1980: 11) สาเหตุที่พระมหากษัตริย์ทรงพระปรีชาสามารถในการส่งเรือไปได้จำนวนมากเช่นนี้ทั้ง ๆ ที่บางยุคบางสมัยจีนห้ามการค้าเอกชนจีน หรือญี่ปุ่นปิดประเทศ (ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2176 (ค.ศ. 1633) ก็ด้วยการอาศัยระบบบรรณาการกับจีน เมื่อมีการห้ามการค้าเอกชนจีน และเมื่อไม่ห้ามการค้าเอกชนจีนก็ทรงหันมาส่งเสริมการค้าเอกชนจีน สำหรับกรณีของจีน และอาศัยชาวจีนในการติดต่อค้าขาย สำหรับกรณีของญี่ปุ่นซึ่งไม่ห้ามพ่อค้าชาวจีน การพลิกแพลงทางการค้าและการอาศัยช่องทาง เช่นนี้ทำให้การค้าของพระมหากษัตริย์ทรงดำรงอยู่ได้ จนกลายเป็นคู่แข่งสำคัญของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา แต่กระนั้นก็ตามในช่วงปลายยุคสมัยนี้บริษัทอินเดียตะวันออกก็ได้ลดความสำคัญลง เป็นผลให้ปริมาณการค้าต่างประเทศของอยุธยาซบเซาลง ความพยายามติดต่อให้พ่อค้าฝรั่งเศษเข้ามาค้าขาย แต่ไม่เป็นผล มีแค่สเปนและอังกฤษที่ส่งทูตติดต่อขอทำการค้า (ประชุมพงศาวดาร เล่ม 22, 2511: 1, 6, 22-27, 42) อย่างไรก็ตามในจังหวะที่พ่อค้า

และบริษัทอินเดียตะวันออกกลางบาบาทหลงนี้ ก็กลายเป็นระยะแรกเริ่มของการขยายตัวของการค้า
สำเภาสยาม-จีน ทำให้การค้าที่เริ่มซบเซาลงนี้ค่อยกระเตื้องขึ้นบ้าง

ยุคสมัยของการค้าสำเภาสยาม-จีนขยายตัว อันเป็นระยะเวลาคาบเกี่ยวกับยุคสมัย
ที่บริษัทอินเดียตะวันออกเข้ามามีบทบาทในการค้าของอยุธยา จักรพรรดิคังซี-หยงเจิ้น-เฉียนหลง
ได้สนับสนุนการนำเข้าข้าวจากอยุธยาด้วยการลดภาษีให้ ขณะที่ตลาดจีนตอนใต้เองก็มีความ
ต้องการสูงอยู่ก่อนหน้าแล้ว พระมหากษัตริย์ของอยุธยาในช่วงนี้ซึ่งได้แก่ พระเจ้าท้ายสระ และ
พระเจ้าบรมโกศ ได้หันไปเน้นหนักสินค้าข้าว ส่งไปจีนมากขึ้น โดยทรงร่วมมือกับพ่อค้าผู้เกี่ยว
ที่อาศัยอยู่ในอยุธยาหรือเคยไปมาค้าขายอยู่เป็นประจำ เช่น อ่องเฮงฉ้วนได้รับแต่งตั้งเป็น
รัตโกษาธิบดี (ออกญาพระคลัง?) สมัยพระเจ้าท้ายสระ หรืออ่องโล่อยู่ในสมัยพระเจ้าบรมโกศ
ล้วนมีบทบาทในการค้าข้าวของหลวงไปจีนทุกปี (Sarasin Viraphol 1977: 93, 160-4)
ส่วนการค้ากับเอเชียใต้ก็มีอยู่บ้าง เช่น การค้าช้างสมัยพระเจ้าท้ายสระ (ประชุมพงศาวดาร
เล่ม 39, 2512: 243) นอกจากนี้จะเห็นได้ว่า ปริมาณคณะทูตบรรณาการของสยามไปจีนมี
แนวโน้มมากขึ้นเรื่อย ๆ (ยกเว้นในช่วง พ.ศ. 2302-2310 (ค.ศ. 1759-1767) ซึ่ง
ถูกพม่ารบกวน) (สืบแสง พรหมบุญ 2525: 69-72) การค้าสำเภายาวมากขึ้นเนื่องจาก
การใช้เรือสำเภาทำให้ได้รับสิทธิพิเศษด้านภาษีอากรจากจีนในขณะที่ตลาดจีนขยายตัวรองรับสินค้า
จากอยุธยา (คุชแมน 2528: 40)

แม้ว่าพระมหากษัตริย์จะเป็นผู้ทรงสิทธิในการค้าของหลวงก็ตาม แต่ผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบ
โดยตรง ได้แก่ ออกญาพระคลัง (หรือ ออกญาโกษาธิบดี) ทำหน้าที่บริหารและควบคุมการค้า
ต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนับตั้งแต่สมัยพระเจ้าทรงธรรม เป็นต้นมา หน้าที่การควบคุม
การค้าต่างประเทศตกอยู่ในมือของออกญาพระคลังทั้งหมด ทำให้เราพอจะประเมินได้ว่าการ
ตัดสินใจในการกำหนดทิศทางการค้าของหลวงขึ้นอยู่กับออกญาพระคลังไม่น้อยเลย (Smith
1980: 8)

2. ขุนนาง

ขุนนางของอยุธยาจำนวนไม่น้อยที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการค้าส่งออกหรือ เป็นผู้ส่งออกโดยตรง เป็นเพราะว่าการค้าต่างประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าส่งออกเป็นหนทางที่จะนำรายได้มาสู่ขุนนางได้มากมาย และรายได้เหล่านี้มีเองที่จะนำไปสร้างสมอำนาจ เพื่อแข่งขันทางการเมืองในราชสำนัก (มานพ ถาวรวัฒนสกุล 2530: 257) ขุนนางที่มีผลประโยชน์ด้านการค้ามักเป็นขุนนางในพระคลัง พระคลังสินค้า กรมท่า กรมพระคลังต่าง ๆ หรือ เป็นขุนนางที่ควบคุมหัวเมืองสำคัญที่เป็นแหล่งรวบรวมสินค้าหรือ เมืองท่า หรืออยู่ในสายงานที่ต้องติดต่อกับชาวต่างประเทศ หรือดำเนินการค้าอยู่แล้วก่อน เป็นขุนนาง และได้รับการแต่งตั้งเป็นขุนนางเพราะบทบาททางการค้านั้น หรือเป็นหัวหน้าค้าขายเชื้อชาติต่าง ๆ เป็นต้น

ยุคสมัยที่บริษัทอินเดียตะวันออกเข้ามามีบทบาทในการค้าของอยุธยานั้น บทบาทของขุนนางในฐานะผู้ส่งออกหรือผู้เกี่ยวข้องกับการค้าส่งออกได้เปลี่ยนแปลงไป สถานการณ์การค้าระหว่างประเทศและความผันผวนทางการเมืองในราชสำนัก ดังรายละเอียดในแต่รัชสมัยดังนี้

รัชสมัยพระเอกาทศรถ (พ.ศ. 2148-2153 หรือ ค.ศ. 1605-1610) ช่วงนี้เป็นระยะที่บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาเพิ่งเริ่มเข้ามาและยังไม่ได้ขยายบทบาททางการค้าเท่าใดนัก จะเรียกว่าเป็นขั้นทดลองก็ว่าได้ มีหลักฐานเกี่ยวกับบทบาทของขุนนางในปี พ.ศ. 2151 (ค.ศ. 1608) ว่า Patiamondoy (พระยามนตรี ?) เกี่ยวข้องกับการส่งออก และในปีต่อมากล่าวถึง ออกพระสุเดชะ (Opproo Judetcha) มาทวงหนี้สินค้าที่บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา (มันทา สุตกุล, ผู้แปล 2513: 8-9, 13-14) ในระยะนี้ บทบาททางการค้าของขุนนางกำลังเริ่มขยายตัว

รัชสมัยพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. 2153-2171 หรือ ค.ศ. 1610-1628) ช่วงนี้เป็นช่วงที่ขุนนางหลาย ๆ กลุ่มเข้ามามีบทบาทในการค้าส่งออก โดยไม่จำกัดว่าเป็นเชื้อชาติใด การที่บทบาททางการค้ากระจายไปยังกลุ่มต่าง ๆ นี้ น่าจะเป็นเพราะ เป็นระยะที่บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาเพิ่งจะเริ่มขยายบทบาททางด้านการค้าของตน ขณะเดียวกันการค้าด้านญี่ปุ่นก็ เพิ่งจะ เริ่มต้น การจัดการค้าต่างประเทศจึงยังไม่ค่อยมีลักษณะ แม้ว่าพระเจ้า

พระมหากษัตริย์และขุนนาง พระเจ้าปราสาททองทรงรักษาผลประโยชน์ทางการค้านี้โดยการ
 บั่นทอนฐานอำนาจของขุนนางด้วยการลงโทษ ริบทรัพย์ หรือการโยกย้ายตำแหน่งลับ เปลี่ยนกันอยู่
 ตลอดเวลา โดยเฉพาะตำแหน่งของออกญาพระคลัง. (มานพ ถาวรวัฒนสกุล 2530: 273)
 ซึ่งก็มักติดอยู่กับขุนนางสยามและจีน จนขุนนางส่วนใหญ่ต้องสูญเสียผลประโยชน์ทางการค้า
 (ยกเว้นขุนนางในพระคลัง กรมท่า พระคลังสินค้า และพระคลังต่าง ๆ) จนเหลือทรัพย์สมบัติ
 ไม่มากนัก (Van Vliet 1910: 64-65) ขณะเดียวกันตำแหน่งในกรมท่าवादก็อยู่กับ
 ขุนนางมัวร์โดยตลอด เช่น ออกพระจุฬาราชมนตรี และออกพระหลวงราชมนตรี เป็นต้น
 เช่นเดียวกับกรมท่าซ้ายที่ติดอยู่กับขุนนางจีน เช่น ออกพระโชติกา และขุนวิสุท (Pysoet)
 (นันทา สุตกุล, ผู้แปล 2513: 62, 229, 282) นอกจากนี้ยังมีขุนนางที่มีบทบาทในการส่งออก
 ได้แก่ ออกญาศรีเนาวราช (Oya Sinorativo) หรือหัวหน้าประชาคม เปอร์เซีย,
 ออกขุนศรีสาคร (Napit Ockum syey Sacon) คุมเรือสำเภาสยามไปปัตตาเวีย, และ
 ออกหลวงสมบัคธิบาล (Sabartiban) เจ้ากรมพระคลังในขวา เป็นต้น (นันทวรรณ
 (เหมินทร์) ภู่ว่าง, ม.ป.ป.: 218; นันทา สุตกุล, ผู้แปล 2513: 194-195, 207,
 231, 241, 243, 257-258) แต่กระนั้นก็ตามบทบาททางการค้าของขุนนางเหล่านี้ถูกควบคุม
 อย่างเข้มงวด จึงไม่ทำให้ใครมีบทบาทในการส่งออกมากมายนัก เพราะพระเจ้าปราสาททอง
 ทรงพยายามรวมการค้าไว้ที่พระองค์เอง (ลาลูแบร์ 2510: 1: 501)

รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ (พ.ศ. 2200-2231 หรือ ค.ศ. 1657-1688)
 ขุนนางที่เข้ามามีบทบาทสำคัญเป็นขุนนางเชื้อชาติอื่น ได้แก่ มัวร์ชาวเปอร์เซีย เกือบตลอดรัชสมัย
 และชาวยุโรปในปลายรัชสมัย แม้ว่าทั้งขุนนางมัวร์และขุนนางจีนจะได้รับโอกาสที่ดีกว่าในกรม
 ท่าवादและซ้ายนับตั้งแต่รัชสมัยพระเจ้าปราสาททองก็ตาม เนื่องจากอยู่ในตำแหน่งเฉพาะสำหรับ
 เชื้อชาติ เช่น กรมท่าवादเป็นของขุนนางมัวร์ กรมท่าซ้ายเป็นของขุนนางจีน แต่ด้วยเหตุที่
 ค่ายหรือบ้านชาวมัวร์ยังมีอิสระกว่าค่ายอื่น ๆ (Van Vliet 1910: 66) ประกอบกับ
 สถานการณ์การค้าด้านตะวันตกโดยเฉพาะชายฝั่งคอโรมันเดลขยายตัวขึ้นมา ขณะที่การค้าด้านจีน
 ตกต่ำลง ทำให้ขุนนางมัวร์ (ทั้งเปอร์เซียและอินเดีย) มีอิทธิพลทางการเมืองและการค้าของ
 ราชสำนักมากขึ้น และยังมีอิทธิพลควบคุมเมืองท่าบริเวณคาบสมุทรมาลายูตอนบน ซึ่งเป็นเส้นทาง
 การค้าไปยังมหาสมุทรอินเดีย (Dhiravat na Pombejra 1984: 329; The Ship of Sulaiman
 of ibn Mrhammad lbrahim 1972: 46-47, 50-51)

Muhammad Ibrahim: 46-47 และ 50-51) ตัวอย่างเช่น ออกญาพิชิต (Oyapichyt) หรือ อับ ดุร์ รัชชาก (Abu's-Razzaq) มีอิทธิพลมากในราชสำนัก และยังผูกขาดสินค้าหลายชนิดต่อมาพบว่าเขา มีเงินถึง 4,000 ชั่ง แต่เนื่องจากทุจริตจึงถูกจับกุมและประหารชีวิตในปี พ.ศ. 2205 (ค.ศ. 1663) (นันทา สุตกุล, ผู้แปล 2513: 165-169) หลังจากนั้น ออกญาศรีเนวราช (Okya Sinorat) หรือ อากอ มุฮัมมัด (Āqā Muhammad) มัวร์ชาว เปอร์เซียก็เข้ามามีอิทธิพลอย่างสูงในต่อสมเด็จพระนารายณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านการค้า เขาได้รับสิทธิผูกขาดสินค้าหลายชนิด เช่น ไม้กฤษณา และยังเป็นผู้ส่งข้าวไปกับพวยชามข้าวที่นั่นขาดแคลนด้วย (Dhiravat na Pombejra 1984: 326-327; The Ship of Sulaiman of ibn Muhammad Ibrahim 1972: 98-99, 151) นอกจากนั้นบทบาทของขุนนางมัวร์ทั้งสองดูจะเหนือกว่าออกญาพระคลังเสียด้วยซ้ำ นอกจากนี้ยังมีขุนนางมัวร์ที่ทำการค้าส่งออกอีก คือ ฮัจจี สลิม (Heji Salim) (Dhiravat na Pombejra 1984: 349) ออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ขุนนางสยามเชื้อสายผสมเปอร์เซีย ซึ่งเติบโตมาจากงานสายอื่นซึ่งมิใช่งานการค้า ได้พยายามต่อสู้แข่งขันกับขุนนางมัวร์เหล่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับจากมุฮัมมัด ด้วยการสนับสนุนให้เกิดการถืออำนาจในตราโกษาธิบดีในการอนุญาตดำเนินการ ดังเช่น ตึก เมื่อบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาร้องขอ เป็นการท้าทายอำนาจของ อากอ มุฮัมมัด และออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ผู้มีอำนาจที่สนับสนุนให้ฟอลคอนเข้ามามีบทบาทแข่งขันกับขุนนางมัวร์ แม้ว่าฟอลคอนจะไม่ได้มุ่งหมายเช่นนั้นก็ตาม (Dhiravat na Pombejra 1984: 326-328, 358-359) แต่เมื่อ อากอ มุฮัมมัด ถูกประหารชีวิตในปี พ.ศ. 2222 (ค.ศ. 1670) ก็ไม่สามารถหาคนทดแทนได้ เพราะต่างหลบหนีหรือปฏิเสธ (The Ship of Sulaiman of ibn Muhammad Ibrahim 1972: 903) เป็นหนทางให้ออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) และฟอลคอนขึ้นสู่อำนาจและเข้าควบคุมการเมืองและการค้าของราชสำนัก เหตุที่พวกเปอร์เซียหนีหรือปฏิเสธนั้นน่าจะเป็นเพราะว่า ออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) และฟอลคอนเข้าควบคุมอำนาจได้ก่อนแล้ว หลังจากนั้นฟอลคอนได้แสวงหาผลประโยชน์โดยได้สิทธิซื้อสินค้าประเภทหมากและแก่นไม้ฝางได้มีละ 2 ครั้ง ในราคาต่ำกว่าปกติ (กรมศิลปากร 2522: 3: 41, 71) หลังจากออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ถึงแก่อสัญกรรมในปี พ.ศ. 2226 (ค.ศ. 1683) แล้ว ฟอลคอนก็ได้เป็นออกพระฤทธิ์กำแหง มีบทบาทครอบงำออกญาพระคลังคนใหม่ และเขาก็เริ่มแสวงหาผลประโยชน์

จากการค้าต่างประเทศ โดยเฉพาะการค้าด้านตะวันตก ฟอลคอนได้อาศัยประโยชน์จากการ
 ฟังฟังฝรั่งเศสและบุตรบริษัทอินเดียตะวันออกและพ่อค้ายุโรปชาติอื่น ๆ รวมทั้งผลประโยชน์
 จากการค้าของหลวง เช่น การส่งสินค้าไปในเรือกำปั่นหลวงไปยังอินเดีย นอกจากนี้เขายังได้
 สนับสนุนให้เบอร์นابی (Richard Burnaby) และไวท์ (Samuel White) เป็นเจ้าเมือง
 และนายท่าของมะริด เพื่อ เปิดทางการค้าให้แก่เขาด้วย

รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มีนับว่า เป็นช่วงที่ขุนนางถูกจำกัดหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการ
 ค้าต่างประเทศของตลิ่งจน เหลือ เพียงไม่กี่ตำแหน่ง จนขุนนางต้องแก่งแย่งตำแหน่งหรือแข่งขัน
 บบบาทในราชสำนัก เพื่อให้ได้มาซึ่งโอกาสในการผูกขาดสินค้าหรือความได้เปรียบในการค้าต่าง
 ประเทศ การขยายปริมาณการค้าต่างประเทศทำให้สมเด็จพระนารายณ์ ทรงควบคุมการค้าต่าง
 ประเทศ เช่นนี้ การขยายตัวของการค้ากับอินเดีย เปิดโอกาสให้ขุนนางมัวร์เข้ามามีบทบาทใน
 ในขณะที่ขุนนางจีนหมดความสำคัญลงนับตั้งแต่การค้าทางด้านจีนเสื่อมลง การฉวยโอกาสสัมพันธ์
 กับบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสและรัฐบาลฝรั่งเศสของฟอลคอน ทำให้ฟอลคอนมีช่องทาง
 ขึ้นสู่อำนาจได้

รัชสมัยพระเพทราชา (พ.ศ. 2231-2246 หรือ ค.ศ. 1688-1703) เป็นช่วงที่
 บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษและฝรั่งเศสถอนตัวออกไป เพราะบริษัทอินเดียตะวันออกของ
 ฮอลันดาลดบทบาทลง แต่กระนั้นก็ตามบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษและฝรั่งเศสก็พยายาม
 เข้ามาทำการค้ากับอยุธยาอีก และพระเพทราชาเองก็ทรงมีพระราชประสงค์เช่นนั้น แต่ก็ไม่
 เป็นผลสำเร็จ (กรมศิลปากร 2520: 5: 117, 132, 173) การค้าที่ขบเขาลง
 เช่นนี้ ได้พลอยทำให้บทบาททางการค้าของขุนนางลดลงไปด้วย จากหลักฐานของแกมพ์เฟอร์
 (E.Kaempfer) ในปี พ.ศ. 2333 (ค.ศ. 1690) ว่า มีขุนนางชั้น "หมิ่น" เป็นพ่อค้า
 คือ ออกหมิ่นพรหมเสนา (Monproneena) ซึ่งเคยคุมสินค้าต่าง ๆ ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์
 (แกมพ์เฟอร์ 2508: 12-13) ส่วนในรัชสมัยพระเจ้าเสือ (พ.ศ. 2246-2252 หรือ ค.ศ.
 1703-1709) ก็เป็น เช่นเดียวกับสมัยพระเพทราชา

สำหรับยุคสมัยการค้าสำเภอสยาม-จีนขยายตัว ซึ่งคาบเกี่ยวกับยุคสมัยที่ผ่านมา
จะเห็นได้ว่า ขุนนางจีน เริ่มมีบทบาทสำคัญในการค้าต่างประเทศของอยุธยา ดังจะเห็นได้ใน
รัชสมัยของพระเจ้าท้ายสระ (พ.ศ. 2252-2276 หรือ ค.ศ. 1709-1733) และสมัย
พระเจ้าบรมโกศ (พ.ศ. 2276-2301) ส่วนในสองรัชสมัยหลังคือ รัชสมัยพระเจ้าอู่ทอง
และพระเจ้าเอกทัศนั้น การค้าต่างประเทศได้ลดความสำคัญลง เนื่องจากภาวะของสงคราม

รัชสมัยพระเจ้าท้ายสระ ขุนนางที่มีบทบาททางการค้ามากที่สุด เห็นจะได้แก่ขุนนางจีน
โดยเฉพาะแถบมณฑลฟูเกี้ยน ซึ่งสำเภาลงส่งไปค้าที่กว๋างตุ้งและฟูเกี้ยน ขุนนางที่เด่นที่สุดใน
ช่วงปีพุทธศตวรรษที่ 2260 และ 2270 (คริสต์ศตวรรษที่ 1720 และ 1730) คือ อ่องเฮงฉวน
ทำหน้าที่จัดเตรียมเรือสำเภาลงไปค้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งค้าข้าวกับจีนในช่วงที่จีนนำเข้า
ข้าวมากนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2265 (ค.ศ. 1722) เป็นต้นมา อ่องเฮงฉวนผู้มีได้ดำรงตำแหน่ง
"Rata Kosa-tibodi" (พระศรีพิพัทรคนะโกษา ? หรือโกษาธิบดี ?) (Sarasin
Viraphol 1977: 93, 160-161) และยังมีขุนนางเปอร์เซียที่มีบทบาทอยู่ข้าง คือ
"Oia Sennerat" (ออกศรีเนาวรัช ?) (Hamilton 1930: 98) ในช่วงนี้พระเจ้า
ท้ายสระจำเป็นต้องทรงเอาใจพ่อค้าและขุนนางจีนอยู่มาก ด้วยเหตุที่มีบทบาททางการค้ากับจีน
(บุษกร ลายเลิศ กาญจนจारी 2527: 12-13)

รัชสมัยพระเจ้าบรมโกศ ขุนนางจีนก็มีบทบาทมากขึ้นเช่นกัน ได้แก่ เจ้าพระยา
ชานาญศิริรักษ์ (อู) ได้ว่าที่พระคลัง และต่อมาได้รับโอนหัวเมืองบึงขังได้ให้อยู่ในความรับผิดชอบ
แต่กระนั้นก็ตามในหมู่ชาวจีนดูจะไม่พอใจการขึ้นมาดำรงตำแหน่งพระคลังของเจ้าพระยาชานาญศิริรักษ์
(อู) (บุษกร ลายเลิศ กาญจนจारी 2527: 13-14) นอกจากนี้ยังมีอ่องโล่ฮุ้นขึ้นมามีบทบาทในการ
การค้าสำเภาเช่นเดียวกัน (Sarasin Viraphol 1977: 160) หลังจากสมัยนี้ยามเกิด
สงครามอยุธยา-พม่า การค้าก็ซบเซาลง บทบาทของขุนนางในการค้าก็ลดลง แต่ทันทีที่พระเจ้า
ตากสินฯ ชัยไล่พม่าออกไปแล้ว บทบาทของขุนนางจีนก็มีเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ (Sarasin Viraphol
1977: 163-164)

บทบาททางการค้าต่างประเทศของขุนนางในสองยุคสมัยดังที่กล่าวมาต่างเปลี่ยนแปลง
ไปตามสถานการณ์การค้าต่างประเทศของอยุธยา และการปรับเปลี่ยน-ควบคุมของพระมหากษัตริย์

ซึ่งจะ เห็นได้ชัดในช่วงต้นของยุคสมัยที่บริษัทอินเดียตะวันออกเข้ามามีบทบาทในการค้าของ
 อูยูยานั้น ผลประโยชน์ทางการค้าต่างประเทศยังกระจุกกระจายอยู่ตามเหล่าขุนนางหลาย ๆ
 ฝ่าย แต่เมื่อการค้าขยายตัวมากขึ้นแล้ว ความจำเป็นในการจำกัดบทบาททางการค้าของขุนนาง
 จึงเป็นสิ่งจำเป็น เพื่อรักษาผลประโยชน์ของพระมหากษัตริย์ พระมหากษัตริย์ทรง เลือกให้
 พระคลัง (พระคลัง กรมท่า และพระคลังสินค้า) เป็นกลุ่มเดียวที่เกี่ยวข้องกับการค้า แม้จะต้อง
 อาศัยระยะเวลาที่ตาม ในที่สุดพระมหากษัตริย์ก็ทรงจำกัดบทบาททางการค้าของขุนนางได้
 แต่กระนั้นก็ตามลักษณะ เช่นนี้กลับ เอื้อให้ขุนนางเชื้อชาติต่าง ๆ (non-Siamese mandarins)
 พลัดถิ่น เข้าไปมีบทบาทในพระคลังและองค์กรของพระคลัง ตามแต่เงื่อนไขของสถานการณ์การค้า
 ต่างประเทศของอูยูยาจะ เอื้ออำนวย

3. บริษัทอินเดียตะวันออก

บริษัทอินเดียตะวันออกที่เข้ามายังกรุงศรีอยุธยา มีอยู่ 3 บริษัท คือ บริษัทอินเดีย
 ตะวันออกของฮอลันดา บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ และบริษัทอินเดียตะวันออกของ
 ฝรั่งเศส ส่วนอีกบริษัทหนึ่งติดต่อผ่านทางเจ้าเมืองตะนาวศรี คือ บริษัทอินเดียตะวันออก
 ของเดนมาร์ก แต่ไม่มีบทบาทหรือความสำคัญอะไรมากนัก (Dhani Nivat, His Highness
 Prince and Seidenfaden 1939: 1-15) สามบริษัทแรก (โดยเฉพาะของฮอลันดาและ
 อังกฤษ) ได้แสดงบทบาททางการค้าส่งออกตั้งมีรายละเอียดต่อไปนี้

3.1 บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา

นั้นพัฒนาขึ้นมาจากความคิดที่จะแสวงหาแหล่ง เครื่องเทศแหล่งใหม่แทนการรับช่วงจากสเปน
 (หรือโปรตุเกส) ความจำเป็นที่จะต้องแสวงหาแหล่ง เครื่องเทศใหม่นี้เป็นผลมาจากความ
 ขัดแย้งระหว่างเนเธอร์แลนด์ (และรัฐทางเหนืออื่น ๆ) กับสเปนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 2010
 (หรือปลาย (คริสต์)ศตวรรษที่ 1560 เป็นต้นมา) จนกระทั่งได้รับความรู้เกี่ยวกับการเดินเรือ
 ทางตะวันออกของโปรตุเกสซึ่งเคยเป็น "ความลับ" มาก่อนจากงานของลินซ์โชเดนที่พิมพ์ใน
 พุทธศตวรรษที่ 22 (ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16) จึงมีการจัดตั้งบริษัทเพื่อลงทุนส่งเสริมในเรื่องนี้
 ในที่สุดจึงสามารถจัดตั้งบริษัทอินเดียตะวันออกขึ้นมาหลังจากประสบผลสำเร็จในการเดินเรือและ

ผ่านการรับรองของ States-General ในราวเดือนมีนาคม พ.ศ. 2144 (ค.ศ. 1602)
(Furber 1976: 186 ; Smith 1974: 45-49)

บริษัทตะวันออกของฮอลันดา (ต่อมา เป็นบริษัทอินเดียตะวันออก) ได้ส่งเรือมาถึง
ปัตตานีในปี พ.ศ. 2144 (ค.ศ. 1601) และได้ตั้งสำนักงานการค้าขึ้นที่นั่นเพื่อรอคอยโอกาส
ในการติดต่อการค้ากับจีน ต่อมาในปี พ.ศ. 2147 (ค.ศ. 1604) บริษัทก็ได้ติดต่อกับ
ราชสำนักอยุธยา เพื่ออาศัยคณะทูตที่นำเครื่องราชบรรณาการไปถวายจักรพรรดิจีน เข้าไปติดต่อขอ
อนุญาตทำการค้ากับจีน แต่ไม่ เป็นผลสำเร็จ (การติดต่อกับจีนนี้บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา
ต้องใช้ความสามารถหลายครั้งกว่าที่จะได้รับอนุญาตให้ตั้งสำนักงานที่กวางตุ้งก็ราวปี พ.ศ.
2292 (ค.ศ. 1749) เมื่อบริษัทคุ้นเคยกับตลาดของอยุธยาดีแล้ว จีนเห็นช่องทางที่จะทำการค้า
ระหว่างกรุงศรีอยุธยากับปัตตานี หรือเมืองท่าต่าง ๆ ดังนั้นในราวเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2150
(ค.ศ. 1608) จึงได้ตั้งให้นายแลมเบิร์ต จากอบ เซน นายพาณิชย์เป็นผู้อำนวยการของบริษัท
ประจำกรุงศรีอยุธยา ในช่วงจังหวะเดียวกันที่อยุธยากำลังจะมีปัญหาเกี่ยวกับโปรตุเกส จึงกลายเป็น
โอกาสเหมาะสำหรับบริษัทในการเปิดช่องทางการค้าได้อย่างแจ่มใส ขณะเดียวกันนั้นบริษัทก็
เปิดสำนักงานการค้าของตนขึ้นที่เมืองฮิราโคะของญี่ปุ่นในปี พ.ศ. 2152 (ค.ศ. 1609) ซึ่ง
บริษัทก็ได้เปิดสำนักงานในเมืองท่าต่าง ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเอเชียใต้ในเวลา
ใกล้เคียงกันหรือห่างจากกันไม่มากนัก ในปี พ.ศ. 2153 (ค.ศ. 1610) บริษัทได้ทดลองส่ง
ออกผลิตผลของอยุธยาแล้วก็พบว่าญี่ปุ่นมีความต้องการหนังกวางและหนังปลากระเบนมาก อยุธยา
ได้กลายเป็นแหล่งหนังกวางและหนังปลากระเบนที่สำคัญสำหรับญี่ปุ่น อย่างไรก็ตามในระยะแรก
ทางบริษัทไม่ได้ใช้กรุงศรีอยุธยาเป็นศูนย์กลางหลักในการส่งออก แต่เป็นปัตตานี ดังนั้นการ
ส่งออกหนังกวางจึงทำกันไม่ค่อยสะดวกนัก เนื่องจากหนังอาจจะขึ้นหนอนเสียหายได้ง่ายในขณะที่
รอเรืออยู่ หลังจากรื้อรอกันมานานที่ใช้กรุงศรีอยุธยาเป็นศูนย์กลางในการส่งออก ในปี พ.ศ.
2158 (ค.ศ. 1615) บริษัทจึงได้เริ่มส่งสินค้าออกจากอยุธยาโดยตรง (เหตุที่รื้อรอกันมานานนั้น
น่าจะ เป็น เพราะว่างกรุงศรีอยุธยาในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 (ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16) ได้
คลายความสำคัญในฐานะ เมืองท่าการค้าหลัก สิ่งที่กระตุ้นให้บริษัทสนใจการค้าส่งออกของอยุธยานั้น
นั้นไม่ได้ เป็นด้วย เหตุผลว่าอยุธยามีสินค้าที่ญี่ปุ่นต้องการ เท่านั้น แต่ เป็น เพราะอยุธยา มีการนำ
เข้าสินค้าที่มีคุณภาพสูงจากจีน เข้ามาด้วย และด้วยเหตุนี้เองบริษัทจึงยังสนใจที่จะขยายกิจการการค้า

ส่งออกของตนในอยุธยาต่อไป แต่เมื่อบริษัทสามารถเข้าไปตั้งสำนักงานการค้าใกล้กับจีน เช่น เข้ายึดครองเมืองท่าที่ เปโฮ (Pehoe) ได้ในปี พ.ศ. 2165 (ค.ศ. 1622) แล้ว และถึงแม้ว่าจะถูกขับไล่อีกในช่วง 2 ปีต่อมา บริษัทก็สามารถก่อตั้งสำนักงานการค้าบนเกาะ ไคทวัน เพื่อติดต่อกับจีนได้ หลังจากนั้นไม่นาน เมื่อ เป็นเช่นนี้ความสำคัญของอยุธยาในฐานะ ผู้ป้อนสินค้าเงินให้แก่บริษัทก็หมดลง จึงเกิดปัญหาต่อมาว่ามีความจำเป็นเพียงใดที่บริษัทจะคง สำนักงานการค้าที่อยุธยาไว้ ดังนั้นในปี พ.ศ. 2165-2167 (ค.ศ. 1622-1624) สำนักงาน การค้าของบริษัทก็ปิดลงชั่วคราว แต่เนื่องจากยังมีความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพิงสินค้าจำพวกอาหาร จากอยุธยามากขึ้น โดยเฉพาะตั้งแต่เมื่อบริษัทย้ายสำนักงานใหญ่จากแบนดัม (ค.ศ. 1602) ไปยังปัตตาเวียในปี พ.ศ. 2165 (ค.ศ. 1619) แล้วเกิดปัญหากับผู้ปกครองของบ้านเมืองใน เกาะชวาหรือ เกิดภัยพิบัติที่กระทบกระเทือนแหล่งเพาะปลูกข้าว ความจำเป็นที่จะต้องการข้าว จากอยุธยาจึงมีมากขึ้น (กรมศิลปากร 2513: 2: 5-6) และในที่สุดต้องกลับมาตั้งสำนักงาน ที่กรุงศรีอยุธยาอีก เพื่อจัดหาข้าวและอาหารส่งไปปัตตาเวียและส่วนอื่น ๆ ของหมู่เกาะที่ บริษัทติดต่อหรือควบคุมอยู่ (ในเวลาต่อมาได้เพิ่มความต้องการขึ้นอีก เช่น หลังจากบริษัทยึดครอง มะละกาในปี พ.ศ. 1641) บริษัทจึงได้กลับมาตั้งสำนักงานการค้าของตนขึ้นใหม่อีกใน พ.ศ. 2167 (ค.ศ. 1624) แต่ต่อมาไม่นานเมื่อญี่ปุ่นเกิดปัญหากับโปรตุเกสและจีน ในช่วงปี พ.ศ. 2172-2176 (ค.ศ. 1629-1633) และ เข้มงวดกับการค้าต่างประเทศและปิดประเทศในปี พ.ศ. 2176 (ค.ศ. 1633) ในที่สุด จึงไม่คุ้มที่จะเปิดสำนักงานต่อไปอีกในช่วงนี้ ต่อเมื่อ ญี่ปุ่นเปิดโอกาสให้ฮอลันดาติดต่อการค้าในปี พ.ศ. 2176 (ค.ศ. 1633) บริษัทจึงกลับมาเปิด สำนักงานขึ้นอีกพร้อมด้วยสิทธิในการผูกขาดหนึ่ง (กวาง และหนังวู) จากเจ้าพระยาพระคลัง ในช่วงปี พ.ศ. 2176 (ค.ศ. 1633) ด้วยเหตุผลสามประการดังกล่าวจึงยังคงเปิดสำนักงาน การค้าของตนต่อไป บริษัทเริ่มได้เปรียบดุลการค้ากับญี่ปุ่นมากขึ้นโดยเฉพาะเมื่อญี่ปุ่นห้ามคนของตนออกนอกประเทศ (ปิดประเทศ) ในช่วง พ.ศ. 2179 (ค.ศ. 1636) เป็นต้นมา หลังจาก เกิดปัญหาโจรสลัดจีนและโปรตุเกสรบกวนชายฝั่ง สิทธิการผูกขาดหนึ่ง (กวางและวู) อย่าง เป็นทางการได้รับการรับรองจากพระเจ้าปราสาททองในปี พ.ศ. 2189 และ 2190 (ค.ศ. 1646 และ 1645) ภายหลังจากนั้นในปี พ.ศ. 2195 (ค.ศ. 1652) พระเจ้าปราสาททอง ได้ทรงประกาศการผูกขาดสินค้าต้องห้ามอีกสองรายการ คือ งาช้างและไม้กฤษณา และยังยกเลิก

ในการผูกขาดหนังกวางของบริษัทอีกด้วย เป็นเหตุให้บริษัทไปเปิดสำนักงานการค้าที่กัมพูชาอีก เพราะ เป็นแหล่งที่มีหนังกวางชุกชุม ขณะเดียวกันบริษัทก็ถูกเจิ้งเจิงกง (Koxinga) ขับไล่ออกจากเกาะไต้หวันในปี พ.ศ. 2204 (ค.ศ. 1661) ต่อมาในปี พ.ศ. 2206 (ค.ศ. 1663) บริษัทได้นำเรือมาปิดปากแม่น้ำเจ้าพระยา เพื่อเรียกร้องให้อยุธยาลงนามในสนธิสัญญาในการค้ากับตน อยุธยาและบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาได้ลงนามในสัญญาทางการค้ากับฮอลันดา ในปี พ.ศ. 2207 (ค.ศ. 1664) ใจความสำคัญของสนธิสัญญาก็คือ การกีดกันนายเรือและลูกเรือจีนออกจากเรือสินค้าของอยุธยา ซึ่งเท่ากับกีดกันการค้าของอยุธยาไปด้วย เนื่องจากการเดินเรือของอยุธยาต้องใช้คนจีน มองสิทธิผูกขาดหนังกวางให้แก่บริษัท และสิทธิอื่น ๆ อีก แต่ดูเหมือนสนธิสัญญานี้ไม่มีความหมาย เพราะจะ เปิดสนธิสัญญาอยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการเดินเรือของนายเรือและลูกเรือชาวจีน หลังจากนั้นบริษัทก็ได้รับสิทธิผูกขาดตีบูกในนครศรีธรรมราช ใน พ.ศ. 2214 (ค.ศ. 1671) เช่นเดียวกับบริษัทของอังกฤษและฝรั่งเศสจะได้รับในเวลาต่อมา ลักษณะของการแข่งขันทางการค้า เช่นนี้สร้างความลำบากใจให้แก่บริษัทของฮอลันดาเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะ เมื่อฝรั่งเศสได้ เปรียบจากความสัมพันธ์กว่าชาติอื่น ๆ ในช่วงปลายทศวรรษที่ 2220 และต้นทศวรรษที่ 2230 (คริสต์) ทศวรรษที่ 1680) เมื่อสิ้นรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์แล้วก็กลับ เหลือแต่บริษัทของฮอลันดาที่มีโอกาสทำการค้า จนกระทั่งได้รับสิทธิในการผูกขาดฟันช้างหมาก และไม้หอม เพิ่มเติมอีกใน พ.ศ. 2242 (ค.ศ. 1699) ซึ่งนับแต่นั้นมาการค้าของบริษัทก็ตกต่ำลงมาตามลำดับ จนกระทั่งบริษัทตัดสินใจปิดสำนักงานที่อยุธยาในปี พ.ศ. 2284 (ค.ศ. 1741) หลังจากนั้นแม้จะเปิดทำการค้าบ้างก็ไม่มากนัก และจะส่งพ่อค้าเอกชนมาดำเนินการค้ามากกว่า (กรมศิลปากร 2520: 5: 178; นันทนา ดันดิเวสส, ผู้แปล 2527: 9-16; นันทา วรเนติวงศ์ 2518: 82-84; Smith 1974: 159-209)

นโยบายการค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดามีความแตกต่างไปจากนโยบายต่อหมู่เกาะอินเดียนตะวันออก, หรือญี่ปุ่น หรือส่วนอื่น ๆ ของเอเชีย ตรงที่บริษัทไม่เห็นความสำคัญของสินค้าท้องถิ่นของอยุธยาในฐานะสินค้าหลักในการค้าเอเชีย-ยุโรปซึ่งมีเครื่องเทศ ฝ้าย ชา เป็นสินค้าสำคัญที่สุด รองลงมา มี ไม้หอมแดง น้ำตาล กาแฟ สังกะสี คราม เพชร และฝิ่น และสำคัญน้อยที่สุด คือ เครื่องมือ การบูร กายาน และยารักษาโรค และตีบูกมีความสำคัญขึ้นในระยะหลัง

แม้ว่าอยุธยาจะมีสินค้าบางชนิดตรงกับสินค้าในรายการดังกล่าวก็ตาม เช่น พริกไทย น้ำตาล ครั้ง การบูร กายาน และยารักษาโรค ก็ตาม แต่ก็นับว่ามีปริมาณน้อยและอยู่ในลักษณะที่ไม่เหมาะสมตามความต้องการ เช่น ครามของอยุธยาเป็นครามเปียก ในขณะที่ตลาดยุโรปต้องการครามแห้ง เครื่องเทศมีน้อยชนิด และสินค้าส่วนใหญ่ไม่ค่อยตรงกับความต้องการของตลาดยุโรป (นันทา สุตกุล, ผู้แปล 2513: 211 ; Furber 1976: 230, 234) แต่ให้ความสำคัญในฐานะสินค้าหลักในการค้าพื้นเมืองหรือการค้าภายในเอเชีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้ากับญี่ปุ่นและหมู่เกาะอินเดียนตะวันออก ทำให้บริษัทต้องพึ่งพิงสินค้าท้องถิ่นของอยุธยา เช่น หนังกวาง และหนังสือควัวอื่น ๆ ข้าวและอาหาร รวมทั้งของป่าอื่น ๆ ซึ่งบริษัทไม่สามารถใช้แร่เงินหรือเงินตราแลกเปลี่ยนสินค้าจากหมู่เกาะอินเดียนตะวันออกได้ หรือเพื่อสนองตลาดญี่ปุ่น แต่อย่างไรก็ตาม ปริมาณสินค้าเหล่านี้มีน้อยมาก เมื่อเปรียบเทียบกับสินค้าของหมู่เกาะที่ส่งไปยุโรป เช่น เครื่องเทศ ที่บริษัทนำออกไปจากอยุธยาคือ พริกไทย ในราวพุทธศตวรรษที่ 22 (คริสต์ศตวรรษที่ 17) ในตารางหน้า 59 คกราว 0.12 - 0.18% ของปริมาณเครื่องเทศที่บริษัทส่งไปยุโรปทั้งหมด (Furber 1976: 237) ดังนั้นบริษัทอินเดียนตะวันออกจึงไม่จำเป็นต้องดำเนินนโยบายยึดครองอยุธยาเพื่อครอบครองแหล่งผลิตเหมือนเช่นในหมู่เกาะอินเดียนตะวันออก ซึ่งมุ่งยึดกุมจุดสำคัญในเส้นทางการค้าแหล่งผลิตสินค้าด้วยมาตรการที่เข้มงวดจนเกิดการเปลี่ยนแปลงและปรับศูททางการเมืองเพื่อควบคุมการค้าใหม่ไม่ให้ตกอยู่ภายใต้การครอบครองของบริษัท (Kathirathamby-Wells 1987: 24-44)

การดำเนินการค้าของบริษัทอินเดียนตะวันออกของฮอลันดาต่ออยุธยา จึงเป็นการดำเนินงานที่จำกัดตัวอยู่ในแต่การติดต่อเพื่อการขอลิทธิผูกขาดสินค้าบางชนิด แม้จะการใช้กำลังก็มีบ้าง เช่น ในกรณีวิกฤตการณ์ พ.ศ. 2104 ที่ฮอลันดาส่งกองเรือมาปิดปากแม่น้ำเจ้าพระยา ก็เพื่อให้อยุธยาแก้ไขหรือทำสนธิสัญญาให้บริษัททำการค้าได้อย่างสะดวกขึ้นเท่านั้น มากกว่าที่จะเข้ามายึดครองโดยตรง ความสำคัญของการปฏิบัติการของบริษัทอินเดียนตะวันออกของฮอลันดาจึงอยู่ที่การดำเนินนโยบายต่างประเทศกับอยุธยาอย่างไรและเช่นไรที่จะให้อยุธยาเปิดโอกาสทางการค้าให้กับตนเองในขอบข่ายที่กว้างขวางที่สุด มากกว่าที่จะใช้กำลังยึดกุมดินแดน การเข้าช่วยเหลืออยุธยา เช่น การช่วยส่งกองเรือปราบกบฏปัตตานีในช่วงปี พ.ศ. 2176/7-2179

(ค.ศ. 1634-1636) ถึงแม้ว่าจะชักช้ำก็ตามก็เป็นผลดีต่อบริษัทอยู่ (Smith 1974: 89-143) ผลการช่วยเหลือทำให้บริษัทได้รับความสะดวกมากยิ่งขึ้น กระนั้นก็ตามพระเจ้าปราสาททอง ก็ยังคงดำเนินวิเทศไมบายกับบริษัทอินเดียตะวันออกอยู่ตลอดเวลาเพื่อเรียกร้องความช่วยเหลือจากบริษัท มาตรการทางการค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาต้องถูกกำหนดภายใต้การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าปราสาททองกับบริษัทมากกว่าการกำหนดโดยบริษัทแต่ฝ่ายเดียว การปิด - เปิดสำนักงานของบริษัทก็สะท้อนถึงความล้มเหลวในการติดต่อกับอยุธยาด้วย แต่กระนั้นก็ตามบริษัทยังต้องพึ่งพิงอยุธยาในฐานะที่เป็นแหล่งสินค้าสำคัญของสินค้าของป่าจากราชอาณาจักรอยุธยาเอง และจากประเทศเพื่อนบ้านประการหนึ่ง และด้วยเหตุผลที่อยุธยาเป็นแหล่งเสบียงสำหรับสำนักงานใหญ่ของบริษัทในหมู่เกาะ (นอกเหนือจากแหล่งเสบียงในอ่าวเบงกอล โดยเฉพาะอย่างยิ่งแถบฝั่งคอโรมันเดลแล้ว) บริษัทอาจถูกตัดสิทธิการผูกขาดสินค้าก็ได้ด้วยสาเหตุหลายประการ เช่น การลดความช่วยเหลือต่ออยุธยาในการปราบกบฏ หรือไม่แสดงความจริงใจในการให้ความสะดวกในการช่วยเหลือติดต่อทางการทูตระหว่างราชสำนักอยุธยา กับราชสำนักของฮอลันดา เป็นเหตุให้พระเจ้าปราสาททองทรงไม่พอพระทัย เป็นต้น นอกจากนี้การส่งออกของบริษัทก็ยังขึ้นอยู่กัภัยพิบัติที่ทำให้ผลผลิตของอยุธยาไม่เป็นไปตามปกติหรือเกิดสงครามสินค้าบางประการ เช่น ข้าว หนังกวาง หรือพริกไทย ก็มีจำนวนการส่งออกลดลง (กรมศิลปากร 2512: 1: 198-199, 213 ; นันทา สุกกุล, ผู้แปล 2513: 107, 162)

บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา ยังคงเผชิญกับการท้าทายทางการเมืองของพระเจ้าปราสาททอง เพื่อควบคุมไม่ให้บริษัทมีอำนาจมากเกินไปในการครองเมือง เมื่อเกิดกรณีการเมือง พ.ศ. 2173 (ค.ศ. 1636) (บริมไมลฮัส และ ไคลเนน 2528: 51-61) และยังคงแข่งขันกับบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษในการผูกขาดการส่งออกสินค้า เช่น ดีบุก และพริกไทย หรือกับญี่ปุ่นในสินค้าของป่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งหนังกวาง (กรมศิลปากร 2512: 1: 85-87 ; นันทา สุกกุล, ผู้แปล 2513: 84, 163) ภาวะเช่นนี้ทำให้บริษัทจำเป็นต้องหาพันธมิตร เช่น ชาวจีน ออกญาพระคลัง และแขกมัวร์ (นันทา สุกกุล, ผู้แปล 2513: 230 ; บริมไมลฮัส และ ไคลเนน 2528: 54-57) ไม่เช่นนั้นแล้วบริษัทอาจจะเสียเปรียบในเชิงการค้าได้ง่าย นอกจากนี้การดำเนินนโยบายของบริษัทจึงจำเป็นต้องทำให้นโยบายทั้ง

ด้านการเมืองและการค้าให้สอดคล้องกันอย่างเหมาะสม ซึ่งบริษัทเองไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เพราะบริษัทมักเน้นนโยบายทางการค้าเพื่อประหยัดรายจ่าย และปล่อยให้พระมหากษัตริย์ของอยุธยาควบคุมบทบาทของบริษัทอย่างได้ผล

บทบาทในฐานะผู้ส่งออกของบริษัทจึงขาดหลักประกันที่แน่นอนว่าจะไม่ถูกละเมิด ไม่มี การลักลอบซื้อขายหรือส่งออกสินค้าที่บริษัทได้สิทธิผูกขาด เช่น หนึ่งกวาง (นันทา สุตกุล, ผู้แปล 2513: 151) หรือการละเมิดสัญญาอยุธยา-ฮอลันดา ปี พ.ศ. 2207 (ค.ศ. 1664) เพื่ออยุธยายังคงใช้ลูกเรือชาวจีนอยู่ กระนั้นก็ตามลดบทบาททางการค้าลงไม่ว่าจะเป็น การปิดสำนักงาน หรือการลดจำนวนพนักงานของบริษัทลง หรือการลดรายจ่ายที่ไม่จำเป็นลง (ธีรวัต ฌ ป้อมเพชร 2529: 49-55) ต่างช่วยให้บริษัทสามารถปกครองฐานะอยู่ได้ แม้ว่าบริษัทจะไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร แต่อาศัยที่มีปริมาณการค้ามาก จึงทำให้บริษัทมีความสำคัญต่อการค้าส่งออกของอยุธยา การถอนตัวหรือลดบทบาททางการค้าลงของบริษัทจึงส่งผลกระทบต่อภาวะการค้าของอยุธยาอย่างยิ่ง ซึ่งจะเห็นได้ชัดในว่า เมื่อบริษัทถอนตัวออกไปแล้วพระมหากษัตริย์มักจะเรียกร้องให้กลับมาตั้งสำนักงานขึ้นใหม่ (ธีรวัต ฌ ป้อมเพชร 33-39, นันทา ดันติเวสส, ผู้แปล 2527: ข: 12)

3.2 บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษก่อตั้งขึ้นในปลายปี พ.ศ. 2143 (ค.ศ. 1600) หลังจากนั้นในปี พ.ศ. 2147 (ค.ศ. 1604) จึงได้ตั้งคลังสินค้าขึ้นที่บันดัม ต่อมาได้เข้ามาติดต่อกับอยุธยาเพื่อถวายพระราชสาส์นของพระเจ้าเจมส์แห่งอังกฤษ และขออนุญาตตั้งสำนักงานการค้าของบริษัทขึ้นในกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 2155 (ค.ศ. 1612) และต่อมาได้ตั้งสำนักงานของบริษัทขึ้นที่ปัตตานีในปี พ.ศ. 2157 (ค.ศ. 1614) แต่ไม่ประสบผลสำเร็จจึงพยายามหาทางย้ายสำนักงานมาที่สงขลา แต่ก็ถูกฮอลันดากีดกัน บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาและอังกฤษได้ต่อสู้ทางการค้ากันมาตลอด เพื่อแย่งสิทธิในการผูกขาดการส่งออกพริกไทยและดีบุกในคาบสมุทรมลายู ในปี พ.ศ. 2148 (ค.ศ. 1675) บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษจึงได้รับสิทธิผูกขาดดีบุกแถบซุมพร พูนพิณ และพัทลุง (กรมศิลปากร 2513: 2: 162-163, 164) อย่างไรก็ตามหลังจากปี พ.ศ. 2215 (ค.ศ. 1626) การค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ก็ได้ตกต่ำลง

แต่บริษัทกลับมามีสำนักงาน เพื่อหาทางติดต่อกับญี่ปุ่น แต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ ภายหลัง เมื่อ เกิดความขัดแย้งกับอยุธยาจึงได้จับกุม เรือชนสินค้าของสมเด็จพระนารายณ์ในปี พ.ศ. 2230 (ค.ศ. 1687) (กรมศิลปากร 2525: 4: 253) และต่อมาก็พยายามเข้ามา ติดต่อกับอยุธยาอีกในสมัยพระ เพทราชา (กรมศิลปากร 2520: 5: 173)

การดำเนินงานของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษส่วนใหญ่จะอยู่ในการบริหาร ของบ็อม เบ็นค็อยธอร์ช ส่งผลให้การค้าหลักของบริษัทอินเดียตะวันออกที่อยุธยา เป็นหลักการค้า ทางด้านตะวันตกมากกว่าการค้าทางด้านตะวันออก ธุรกิจของบริษัทอินเดียตะวันออกจึง เป็น ธุรกิจนำเข้าสินค้าจากอินเดียมากกว่าที่จะดำเนินการส่งออกผลิตผลของอยุธยา

3.3 บริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศส บริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสก่อตั้ง ในปี พ.ศ. 2185 (ค.ศ. 1642) บริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสเริ่ม เข้ามาตั้งคลังสินค้า ขึ้นที่กรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 2223 (ค.ศ. 1680) แม้ว่าบริษัทอินเดียตะวันออกจะดำเนิน ธุรกิจไปไม่ค่อยดีนัก แต่จากความสัมพันธ์อันดีระหว่างสยาม-ฝรั่งเศส ทำให้บริษัทคงฐานะของ ตนไว้ได้ด้วยสิทธิพิเศษ เช่น สมเด็จพระนารายณ์ ทรงพระบรมราชานุญาตให้บริษัทขนส่งสินค้าลง กำปั่นหลวงได้ ต่อมาในปี พ.ศ. 2227 (ค.ศ. 1684) บริษัทก็ได้สิทธิผูกขาดพริกไทย และ ในปี พ.ศ. 2228 (ค.ศ. 1685) บริษัทได้สิทธิผูกขาดดินุกที่เกาะภูเก็ตและ เมืองขึ้น

แต่กระนั้นก็ตามการค้าของบริษัทฝรั่งเศสในราชอาณาจักรอยุธยายังอยู่ในสถานะที่เพิ่ง เริ่มต้นเท่านั้น การค้าไม่ขยายตัวไปมากเท่าที่ควร

4. พ่อค้า เอกชนต่างชาติ (หรือลูกครึ่ง)

พ่อค้า เอกชนต่างชาติหรือลูกครึ่งมีโอกาสที่จะประกอบการค้าต่างประเทศมากกว่า พ่อค้าสยามแท้ ๆ เนื่องจากพ่อค้าจากต่างประเทศที่เข้ามาทำการค้าชั่วคราวไม่ต้องผูกพันกับระบบไพร่ หรือแม่แต่จะเข้ามาตั้งหลักแหล่งในค่ายหรือบ้านชนชาติของตนในอยุธยา ก็เพียงอยู่ในระบบไพร่ที่มีหัวหน้าหรือนายที่เป็นชนชาติเดียวกันควบคุม ไม่จำเป็นต้องจะต่อเพาะปลูกหรือเข้าเดือนรับราชการ (Smith 1980: 9) รวมไปถึงลูกที่เกิดจากแม่ที่เป็นคนสยามด้วย ในกรณีเช่นนี้พระมหากษัตริย์ตั้งแต่รัชสมัยพระเจ้าทรงธรรม เป็นต้นมา ก็ทรงตระหนักถึงปัญหาการสูญเสียกำลังคนให้ลักษณะนี้และพยายามกีดกันไม่ให้สตรีสยามสมรสกับชาวต่างชาติ (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4, 2505: 17-18)

พ่อค้า เอกชนต่างชาติหรือลูกครึ่ง เหล่านี้เข้ามามีบทบาทในการค้าต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการส่งออกในช่วง พ.ศ. 2150-2310 (ค.ศ. 1608-1767) แตกต่างไปจากช่วงหน้านี้ทั้งในแง่ของปริมาณการค้า ลักษณะของการดำเนินการค้า และตลาด ดังจะได้แยกกล่าวออกเป็นสองยุคสมัยดังนี้

ยุคสมัยที่บริษัทอินเดียตะวันออก เข้าามีบทบาทในการค้าของอยุธยา ยุคสมัยนี้มีพ่อค้า เอกชนต่างชาติ เข้ามามาก เนื่องจากการขยายตัวของการค้า เอเชีย-ยุโรป และการค้าพื้นเมืองของ เอเชียที่ดำเนินโดยชาวยุโรป และการขยายตัวของการค้า เอเชียตะวันออก เอเชียใต้-เอเชียใต้ พ่อค้าที่เข้ามาส่วนมากจึง เป็นพ่อค้ายุโรปและพ่อค้ามัวร์ ส่วนพ่อค้าจีนนั้นไม่ได้เปลี่ยนแปลงนัก เนื่องจากว่าในยุคสมัยนี้อยุธยาขยายตลาดทางด้านญี่ปุ่นซึ่งยังต้องอาศัยคนจีนในการติดต่อ จึงทำให้บทบาทของพ่อค้าจีนยังคงดำรงอยู่

พ่อค้า เอกชนยุโรปที่มีบทบาททางการค้าต่างประเทศในยุคสมัยนี้ประกอบไปด้วย พ่อค้า อังกฤษ ฮอลันดา โปรตุเกส และฝรั่งเศส พ่อค้าอังกฤษหรือลูกจ้างมักแฝงตัวทำการค้า เอกชน อยู่ในบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ จนกระทั่ง เมื่อ เห็นลู่ทางการค้าหรือตั้งตัวได้แล้วจึงออกมาทำการค้าของตนเองโดยอิสระ ตัวอย่างที่เห็นได้ คือ แซมมวล ไวท์ และพอลคอน กระนั้นก็ตามด้วย เหตุที่การค้า การดำเนินการค้าต่างประเทศของอยุธยา ยังคงพึ่งพิงกับราชสำนัก พ่อค้า

เอกชนต่างชาติ เหล่านี้ที่มาตั้งถิ่นพำนักในอาณาจักรอยุธยา ก็อาจ เปลี่ยนบทบาทไป เป็นขุนนางหรือ พยายามแสดงหาพันธมิตรในราชสำนัก เช่น ฟอลคอน เป็นออกพระฤทธิ์กำแหง และ เจ้าพระยา วิชาเยนทร์ ซึ่งมีบทบาทในการค้าต่างประเทศของราชสำนัก และ แชมมวล ไวท์ ได้เป็น เจ้าท่า เมืองมะริด (Collis 1982: 66-69) ส่วนพ่อค้าฮอลันดามักอยู่ภายใต้การควบคุมของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดามากกว่าที่จะดำเนินการค้าโดยอิสระ ผลประโยชน์ที่ได้รับจะเป็นเพียงโอกาสทางการค้าที่บริษัทแบ่งปันให้เท่านั้น แต่กระนั้นก็ตาม บริษัทยังจำเป็นต้องพึ่งพิงเรือสินค้าของพ่อค้าเหล่านี้อยู่มาก เช่น เรือ Brotcha (นันทา สุตกุล, ผู้แปล 2513: 102) ขณะเดียวกันพ่อค้าฮอลันดาก็ มีบทบาทในการค้าของยุหรยาน้อยลง นับตั้งแต่เกิดมีอุทกภัยขัดแย้งกับอยุธยา เรื่องการยึดเรือสินค้า แล้ว (กรมศิลปากร 2513: 2: 75) ส่วนพ่อค้าฝรั่งเศสนั้น มีบทบาทน้อยมาก เนื่องจาก ยังไม่ทันที่จะได้ขยายบทบาทก็ต้องออกจากอยุธยาไป อีกทั้งบทบาททางการค้าส่วนใหญ่ตกอยู่กับ บริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสมากกว่า

ส่วนพ่อค้า เอกชนต่างชาติที่เป็นชาวพื้น เมือง เอเชียในยุคสมัยนี้นั้น ประกอบไปด้วย พ่อค้ามัวร์ จีน ญี่ปุ่น มลายู และชวา เป็นต้น ในจำนวนนี้พ่อค้ามัวร์ชาติเปอร์เซีย และพ่อค้า จีนมีบทบาททางการค้าต่างประเทศสูงกว่าพ่อค้าชาติอื่น ๆ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

พ่อค้ามัวร์ชาติเปอร์เซียในยุคสมัยนี้มีอิทธิพลทางการค้าต่างประเทศในอยุธยาสูงมาก พวกเขาได้พยายาม เข้าไปมีอิทธิพลในราชสำนัก หลายคนได้กลายเป็นขุนนางสำคัญ เช่น อากอ มุฮำหมัด และอับดุล รัชชาก หรือไม่ก็พยายามแสวงหาพรรคพวกในราชสำนักเพื่อผลประโยชน์ทางการค้า ดังที่วันวลิตได้กล่าวถึงพ่อค้ามัวร์คนหนึ่งชื่อ รอดิ อิบบราฮิม (Radie Ibmehem) ว่าเป็น " . . . ข้าทาสคนหนึ่งของเจ้าชาย ผู้มีพรรคพวกที่มีอิทธิพลสูงในวัง . . ." (บรัมโมลฮัส และโคลเนน 2528: 54) การขยายบทบาททางการเมืองในราชสำนัก เหล่านี้ทำให้พวกมัวร์มีอิทธิพลทางการค้าในกรุงศรีอยุธยาและคาบสมุทรมลายูตอนบน (ส่วน คาบสมุทรมลายูตอนล่างนั้น เป็นเขตอิทธิพลของมุสลิมสุหนี่เชื้อชาติอาหรับ-มลายู) จึงเท่ากับว่า สามารถควบคุมเส้นทางการค้าไปยังมหาสมุทรอินเดียข้ามคอคอคกระทั่งหมด เมื่อฟอลคอนขึ้น มามีอำนาจก็ได้พยายามแย่งกลับมาโดยการตั้งคนของตน เช่น เบอร์นารี และไวท์เข้าไปเป็น

เจ้าเมืองและเจ้าท่ามะริด ในขณะที่คณะศรีมีเจ้าเมืองมัวร์ควบคุมอยู่ (Collis 1982: 67-68) อิทธิพลที่มีอยู่มากของพวกมัวร์นี้ทำให้พ่อค้าชาติยุโรปอื่น ๆ เกรงว่าจะเสียเปรียบในเชิงการค้า (ประชุมพงศาวดาร เล่ม 24, 2511: 32) นอกจากการพยายามขยายบทบาทหรืออิทธิพล เข้าไปในราชสำนักแล้ว การขยายตัวของการค้าเอเซียตะวันออกเฉียงใต้-อินเดีย เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้พ่อค้ามัวร์สามารถขยายบทบาทการค้าต่างประเทศได้สูงกว่าชาติอื่น ๆ แต่กระนั้นก็ตามบทบาทของพ่อค้ามัวร์ก็ยังคงจำกัดอยู่กับการค้าด้านมหาสมุทรอินเดีย

พ่อค้าจีนในยุคสมัยนี้แม้จะถูกจำกัดบทบาทด้วยสถานการณ์ การค้าต่างประเทศก็ตาม ไม่ว่าจะ เป็นนโยบายห้ามหรือควบคุมการค้าของราชสำนักจีนแล้ว แต่พ่อค้าจีนก็ไม่ได้สูญเสียบทบาททางการค้าต่างประเทศไป เนื่องจากการค้าสำเภายังจำเป็นต้องอาศัยพ่อค้าจีนช่วยในการติดต่อการค้า และลูกเรือจีนในการเดินเรือสำเภา ลูกเรือจีนเหล่านี้บางคนก็เป็นพ่อค้าย่อย ๆ เช่นกัน เพราะได้สิทธิในระหว่างสินค้าตอบแทน แต่อย่างไรก็ตาม ในช่วงที่การค้ากับจีนตกต่ำลงนี้ พ่อค้าจีนที่พำนักในกรุงศรีอยุธยาจำเป็นต้องหาพรรคพวกในวัง (บริมโมลฮัส และโคลเนน 2528: 54) หรือพยายามเข้าไปมีอิทธิพลในวังหรือเข้าเป็นขุนนางที่ควบคุมการค้า เช่น ออกพระโชติกราชเศรษฐี หรือออกญาพระคลัง เพื่อที่จะได้มีโอกาสได้ระวางบรรทุกสินค้าของตนในเรือสำเภาลงไปจีน ญี่ปุ่น หรือที่อื่น ๆ เนื่องจากเนื้อหาของระวางมีอยู่จำกัด และอาจเปลี่ยนมือกันได้ เมื่อผู้นั้นหมดอิทธิพลลงหรือถึงแก่กรรม เช่น สิทธิของ Jonkroetinta ที่ถึงแก่กรรม ตกอยู่กับออกญาพระคลัง ขุนนางจีนเศรษฐีที่สำคัญคนหนึ่ง (นันทา สุตกุล, ผู้แปล 2513: 46) หรือไม่ก็พยายามสร้างสัมพันธกับบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา เพื่อที่จะได้สิทธิส่งสินค้าให้แก่บริษัทไปยังหมู่เกาะอินเดียตะวันออกและคาบสมุทรมลายู เช่น ในราว พ.ศ. 2155 (ค.ศ. 1612) ทายาทของ Joukroetintinta ซึ่งเสียผลประโยชน์ในระวางบรรทุกสินค้า ได้สร้างความสัมพันธ์กับบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา โดยอนุญาตให้สร้างสะพานเข้ามาในเนื้อที่ของตนได้ (นันทา สุตกุล, ผู้แปล 2513: 55) และ 't Jouko ก็ถูกเอ่ยถึงว่าเป็น "เพื่อนเก่าของคัทซ์" ได้ช่วยเหลือคนของบริษัทในกรณี พ.ศ. 2179 (ค.ศ. 1636) (บริมโมลฮัส และโคลเนน 2528: 54) หรือแม้แต่ร่วมมือรักษาผลประโยชน์ร่วมกันกับพ่อค้าจีน (นันทา สุตกุล, ผู้แปล 2513: 46) เป็นต้น ความสัมพันธ์เช่นนี้ทำให้พ่อค้าจีนมีโอกาสส่งสินค้าของตนไปยังตลาดจีน

ตลาดในคาบสมุทรมลายูและตลาดในหมู่เกาะอินเดียนตะวันออก (แม้จะได้รับผ่านการอุปถัมภ์ของขุนนางบ้างก็ตาม) (นันทา สุตกุล, ผู้แปล 2513: 21, 24, 41, 42, 58, 207; Sarasin Viraphol 1977: 243) บทบาทเช่นนี้ต่างจากพ่อค้าจีนนอกที่มาติดต่อชั่วคราวชั่วคราวไม่จำเป็นที่จะต้องสร้างพันธมิตรเช่นนี้ กระนั้นก็ตามสัมพันธภาพเช่นนี้ก็ไม่ได้ราบรื่นเสมอไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ญี่ปุ่นปิดประเทศในปี พ.ศ. 2177 (ค.ศ. 1654) ให้สิทธิแก่พ่อค้าจีนและฮอลันดา จนทั้งคู่กลายเป็นคู่แข่งกัน ดังปรากฏว่าบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาบีบบังคับอยุธยาลงนามในสัญญาไม่ให้ใช้ลูกเรือชาวจีน แต่กระนั้นก็ตามพ่อค้าจีนก็ยังคงมีโอกาสร่วมเรือสินค้าของอยุธยาไปยังตลาดต่างประเทศอยู่นั่นเอง และได้รับผลประโยชน์จำนวนมากจากการค้ากับญี่ปุ่น (อิชิอิ และโยชิกาว่า 2530: 69-70) ส่วนพวกพ่อค้าจีนนอกก็เข้ามากว้านซื้อหนังสือวางออกไปจำนวนมากเพื่อส่งไปญี่ปุ่น เช่น พ่อค้าจีนจากเกียงซู* (Chincheeu) ได้เข้ามาตัดราคาซื้อหนังสือวางได้กว่า 15,000 ผืน เพื่อส่งไปญี่ปุ่น (นันทา สุตกุล, ผู้แปล 2513: 223-225) สรุปได้ว่าพ่อค้าจีนในยุคสมัยนี้พยายามปรับตัวให้เข้ากับเงื่อนไขของการค้าที่เปลี่ยนแปลงได้อย่างเหมาะสม โดยอาศัยความได้เปรียบในการมีบทบาทในการเดินเรือสำเภามาใช้เป็นข้อต่อรองที่มีประโยชน์

พ่อค้าญี่ปุ่นในยุคสมัยนี้มีบทบาทแตกต่างกันไปในสองช่วงระยะเวลา คือ ช่วงก่อนญี่ปุ่นห้ามคนของตนออกนอกประเทศ (พ.ศ. 2147-2179 หรือ ค.ศ. 1604-1636) และในช่วงที่ญี่ปุ่นปิดประเทศโดยเด็ดขาดตั้งแต่ปี พ.ศ. 2179 (ค.ศ. 1636)** ช่วงแรกมีสำเภญี่ปุ่นขอและรับใบเบ็กร่องประทับตราแดงมาอยุธยาถึง 56 ลำ พ่อค้าเหล่านี้เข้ามากว้านซื้อหนังสือวาง

---

*ในคำแปลของนันทา สุตกุล ใช้คำว่า ซินเซา ซึ่งไม่เคยปรากฏว่ามีเมืองใดชื่อนี้ เมื่อดูจากรูปคำและประเภทของเรือสำเภจีนที่เข้าไปติดต่อกับญี่ปุ่นแล้ว มีเรือจากเกียงซู จีเกียง, ชกเกียน, กวางตุ้ง และกวางไส (อิชิอิ และโยชิกาว่า 2530: 67) น่าจะเป็นเรือจากเกียงซูมากที่สุด

** เริ่มประกาศกฎหมายปิดประเทศในปี พ.ศ. 2177 (ค.ศ. 1634), 2178 (ค.ศ. 1635), 2179 (ค.ศ. 1636) และ พ.ศ. 2182 (ค.ศ. 1630) และยังคงประกาศห้ามชาวญี่ปุ่นที่อยู่นอกประเทศกลับญี่ปุ่นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2176 (ค.ศ. 1633) และห้ามออกนอกประเทศตั้งแต่ปี พ.ศ. 2179 (ค.ศ. 1636).

เป็นจำนวนมาก นอกจากนั้นยังชนเอาไม้ฝาง "คาละคาอะ" งาช้าง หนังกบปลาฉลาม
 เขาควาย ตะกั่ว ดีบุก ผ้าฝ้าย หวายปะการัง และไม้จันทน์ กลับไปญี่ปุ่นเป็นจำนวนมาก
 ในจำนวนนี้มีใบเบ็กร่อง 3 ใบ ออกให้แก่ชาวญี่ปุ่นในอยุธยา ชื่อ โยเองมอง แสดงให้เห็นภาพ
 ของมั่งคั่งและความสัมพันธ์กับชนชั้นนำของญี่ปุ่น นอกจากนั้นยังมีพ่อค้าญี่ปุ่นจากประเทศญี่ปุ่นอีกมาก
 ที่เข้ามาทำการค้ากับอยุธยา (อิชิอิ และโยชิกาวะ 2530: 38-40) แต่หลังจากที่ญี่ปุ่นประกาศ
 ห้ามชาวญี่ปุ่นที่อยู่นอกประเทศกลับประเทศแล้ว พ่อค้าญี่ปุ่นในอยุธยาได้เปลี่ยนบทบาททางการค้า
 ของตนโดยหันไปติดต่อค้าขายกับประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แทน เช่น ดังเกีย, โคชินจีน
 และเมืองท่าต่าง ๆ ในคาบสมุทรมลายู (นันทา สดกุล, ผู้แปล 2513: 223; อิชิอิ และ
 โยชิกาวะ 2530: 63) นอกจากนี้การเผชิญปัญหาทางการเมืองก็ทำให้พ่อค้าญี่ปุ่นหมดบทบาทไป
 ระยะหนึ่ง เช่นในรัชสมัยพระเจ้าปราสาททอง

ส่วนพ่อค้าเอกชน มลายู ชาว และชาติอื่น ๆ นั้น มีบทบาทในการส่งออกสินค้าของ
 อยุธยาโดยตรงน้อยมาก นอกจากการค้าระหว่างเมืองท่าตามชายฝั่งในคาบสมุทรมลายู เท่านั้น

นอกจากนี้ประชาชนเชื้อชาติต่าง ๆ และลูกครึ่งในค่ายหรือบ้านเชื้อชาตินั้น ๆ เช่น
 จีน ญี่ปุ่น มอญ โปรตุเกส มลายู และลาว ต่างมีบทบาทรวบรวมสินค้าให้แก่ค่ายหรือบ้าน
 ของตน เพื่อป้อนให้พระคลังสินค้า และบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา หรือพ่อค้าจีน
 (นันทา สดกุล, ผู้แปล 2513: 224; Smith 1974: 224; 1980: 9)

ยุคสมัยการค้าสำเภาสยาม-จีนขยายตัว ยุคสมัยนี้พ่อค้าเอกชนจีนมีบทบาทสำคัญที่สุดใน
 บรรดาพ่อค้าเอกชนต่างชาติทั้งหมด เนื่องจากการค้าด้านจีนทวีความสำคัญขึ้น ในขณะที่พ่อค้า
 ยุโรป ยกเว้นฮอลันดาและโปรตุเกส ต่างถอนตัวไปตั้งแต่เกิดการจลาจลในปี พ.ศ. 2231 (ค.ศ.
 1688) แล้ว แต่หลังจากนั้นก็ยังมีพ่อค้าชาวอังกฤษ และฝรั่งเศสเข้ามาบ้าง แต่ไม่เด่นนัก เนื่องจาก
 ไม่มีอำนาจต่อรองกับราชสำนักอยุธยา เช่น ที่เคยมีในรูปของบริษัทอินเดียตะวันออก ส่วนพ่อค้า
 มัวร์ก็ถูกลดความสำคัญลง ไม่มีโอกาสเข้าไปมีอิทธิพลในราชสำนักในขณะที่ขุนนางชาวจีนกำลังมี
 อิทธิพลสูงอยู่เช่นนั้นได้

นอกจากนี้แล้วยังมีกฎหมาย เพิ่มชนิดของสินค้าผูกขาดต้องห้ามขึ้นอีกจาก เดิมที่มีไม้กฤษณา (ไม้หอม) ฝาง ดีบุก ได้เพิ่ม นอแรด งาช้าง และจันทน์หอม เข้าไป (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4, 2505: 38, 102) เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการเข้าไปควบคุมสินค้าชนิดที่ตลาดต้องการ ในขณะนั้น เพื่อรวบรวมให้แก่ผู้ส่งออก

สำหรับชนต่างชาติหรือลูกครึ่งมีบทบาทในการรวบรวมสินค้าในช่วงนี้ เช่น ลูกครึ่ง มอญเป็นผู้รวบรวมรักและไม้ ลูกครึ่งโปรตุเกสมีบทบาทในการรวบรวมหนังกวางและหนังควาย ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 22 (ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17) ลูกครึ่งญี่ปุ่นมีบทบาทในการรวบรวม หนังสัตว์ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 2160 (คริสต์ศตวรรษที่ 1620) และในทศวรรษต่อมาอีก (นันทา สุตกุล, ผู้แปล 2513: 224; Smith 1980: 9)

นอกจากนี้ยังปรากฏว่า มีการลักลอบซื้อขายสินค้าต้องห้าม ซึ่งดำเนินการรวบรวมโดย พ่อค้าลูกครึ่งมัวร์, ญี่ปุ่น, จีน มอญ, โปรตุเกส และพ่อค้ามลายู (Smith 1974: 228)

การพยายาม เข้าไปจัดซื้อ ผูกขาด และการเข้ามามีบทบาทในการรวบรวมสินค้าล้วน สะท้อนให้เห็นถึงการปรับระบบการรวบรวมสินค้าให้สอดคล้องกับการ เพิ่มปริมาณความต้องการ สินค้าของผู้ส่งออก

บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดามีวิธีการรวบรวมสินค้าสำคัญ ๆ เช่น หนังกวาง ขี้าว และดีบุก ดังมีรายละเอียดดังนี้

หนังกวาง หนังกวางมีแหล่งสำคัญอยู่แถบดินแดนด้านหลังของอยุธยา เช่น พิชณุโลก สวรรคโลก กำแพงเพชร สุโขทัย ส่วนในที่อื่น ๆ ในราชอาณาจักรอยุธยาหนังกวางอยู่ไม่มากนัก ไม่คุ้มการรวบรวม ระหว่างปี พ.ศ. 2183-2184 (ค.ศ. 1640-1641) ขณะที่ยังไม่ได้รับการรับรองการผูกขาดหนังกวางจากพระมหากษัตริย์ บริษัทใช้วิธีให้ไพร่พล เมืองของ เมืองนั้น ๆ ส่งกวางและถลกหนัง แล้วนำมาขายแก่คนรวบรวมซึ่งบริษัทส่งเงินไปให้ และคนที่มิหน้าที่รวบรวมนี้ น่าจะ เป็นชาวญี่ปุ่น (นันทา สุตกุล, ผู้แปล 2513: 222-224) การขนส่งใช้เรือเล็กล่องตาม ลำน้ำและแม่น้ำลงมา

พ่อค้าจีนค่อนข้างจะได้เปรียบกว่าพ่อค้าเอกชนชาติอื่น ๆ เนื่องจากการค้าระหว่าง
 อยุธยากับจีนทวีความสำคัญขึ้น กษัตริย์และพ่อค้าจีนสามารถประสานประโยชน์กันในการค้า
 สำเนา (Sarasin Virophol 1977: 93) จนทำให้ พ่อค้า จีน เป็นที่โปรดปรานและ
 ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการค้า เช่น พระคลัง เป็นต้น จึงเป็นโอกาส
 ที่จะกีดกันการค้าของพ่อค้าชาติอื่น ๆ ออกไปได้ พ่อค้าเอกชนกลุ่มที่มีบทบาทมากที่สุด เห็นจะได้
 แก่พ่อค้าที่มาจากฟูเกี้ยน เช่น อ่องเฮงฉ้วน อ่องโล่ฮู ซึ่งต่อไปมีอิทธิพลในราชสำนัก รองลงมา
 ได้แก่ พ่อค้าจากกวางตุ้ง (คุชแมน 2528: 89; Sarasin Virophol 1977: 93)
 พ่อค้าจีนจำนวนมากได้เข้ามาค้าขายกับอยุธยาโดยได้รับการสนับสนุนจากจักรพรรดิจีน
 (Sarasin Viraphol 1977: 70-107) นอกจากนั้นในต้นพุทธศตวรรษที่ 24
 (ราวคริสต์ศตวรรษที่ 1760) ได้มีองค์กรของพ่อค้า คือ เปิน-กั้งหาง (Pen-Kang hang)
 ทำหน้าที่เกี่ยวกับคณะทูตบรรณาการจากสยามและเกี่ยวกับการค้าขายกับสยามโดยเฉพาะ ประกอบ
 ไปด้วยพ่อค้าเอกชนต่างชาติ (คุชแมน 2528: 24) เงื่อนไขเช่นนี้ทำให้การค้าของพ่อค้าจีน
 ขยายตัวขึ้นมาก

ส่วนพ่อค้าชาติอื่น ๆ ไม่มีบทบาทที่เด่นชัดนักในยุคนั้น เช่น พ่อค้าฮอลันดาชื่อ Bang
 ถูกส่งมาอยุธยาในปี พ.ศ. 2303 (ค.ศ. 1760) และ พ.ศ. 2310 (ค.ศ. 1767)
 (นันทา วรเนติวงศ์ 2518: 84)

พ่อค้าเอกชนต่างชาติเหล่านี้ล้วนมีบทบาทในการค้าต่างประเทศแตกต่างกันไปตาม
 เงื่อนไขของสถานการณ์การค้าต่างประเทศของอยุธยา และความสามารถหรือโอกาสในการใช้
 ฤๅษโบายทางการ เมือง เป็น เครื่องมือช่วย เพิ่ม โอกาสทางการค้า

วิธีดำเนินการค้าส่งออกของอยุธยาระหว่าง พ.ศ. 2150-2310

วิธีดำเนินการค้าส่งออกของอยุธยาระหว่าง พ.ศ. 2150-2310 มีการเปลี่ยนแปลงวิธีการในขั้นตอนต่าง ๆ คือ การรวบรวมสินค้า การเสียภาษี และการขนส่งสินค้า ในที่นี้จะได้เปรียบเทียบถึงวิธีดำเนินการส่งออกของยุคสมัยที่บริษัทอินเดียตะวันออกเข้ามามีบทบาทในการค้าของอยุธยา (พ.ศ. 2150-2310 หรือ ค.ศ. 1608-1740) และยุคสมัยการค้าสำเภาสยาม-จีนขยายตัว (พ.ศ. 2265-2398 หรือ ค.ศ. 1722-1855) ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. การรวบรวมสินค้า

1.1 การรวบรวมสินค้าในยุคสมัยที่บริษัทอินเดียตะวันออกเข้ามามีบทบาทในการค้าของอยุธยา (พ.ศ. 2150-2284 หรือ ค.ศ. 1608-1741)

การรวบรวมสินค้าออกของอยุธยาในยุคสมัยนี้ มีการปรับปรุงวิธีการรวบรวมสินค้าขึ้นให้สอดคล้องกับปริมาณความต้องการสินค้าของผู้ส่งออกที่เพิ่มขึ้นหลังจากที่บริษัทอินเดียตะวันออกเข้ามามีบทบาทแทนการรองรับส่วยและสินค้าต้องห้ามจากหัวเมืองส่งต่อ ๆ กันมายังพระคลังสินค้าที่มุ่งรวบรวมบรรทุกสำเภหรือขายให้แก่พ่อค้าหรือนายเรือที่เข้ามาจอดแวะเท่านั้น เราจะเห็นได้ว่า มีการปรับปรุงระบบการจัดซื้อและเพิ่มชนิดของสินค้าต้องห้ามของพระคลังสินค้า และการเข้ามามีบทบาทในการรวบรวมสินค้าของชนต่างชาติหรือลูกครึ่งที่พำนักในอยุธยา

เราจะพบว่า พระเจ้าปราสาททองได้พบตรากฎหมายพระธรรมนูญในปี พ.ศ. 2179 (ค.ศ. 1636) มีอยู่มาตราหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการจัดซื้อสินค้าของพระคลังสินค้าไว้ว่า "ตราพญาพิพัทธนครราชสีมาได้ใช้สองดวง คือ เทพดาถือพระขรรค์นั่งแท่น ได้ใช้ให้ใบจัดซื้อฝางและสินค้า ณ หัวเมืองปากใต้ฝ่ายเหนือและเมืองเลกทั้งปวง ตราคนถือคันชั่งใช้ไปเบิกสินค้าและสิ่งของในกรุง" (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 2515: 186) เหตุผลของการออกกฎหมายมาตรานี้ น่าที่จะเป็นการเน้นความสำคัญของการเข้าไปซื้อถึงแหล่งผลิตอย่างถูกต้องและรวดเร็ว ทั้งยังเกี่ยวข้องกับการลักลอบซื้อ-ขายอีกด้วย นับว่าพระคลังสินค้าได้ให้ความสำคัญแก่การรวบรวมสินค้าเพื่อขายให้แก่ผู้ส่งออก

ข้าว แหล่งผลิตข้าวมีอยู่กว้างขวางทั่วราชอาณาจักรอยุธยา แต่แหล่งที่สำคัญอยู่ในลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากเมืองท่าที่กรุงศรีอยุธยา แต่เนื่องจากข้าวเป็นสินค้าผูกขาดห้ามส่งออก บริษัทต้องติดต่อราชสำนัก (นันทา สุกกุล, ผู้แปล 2513: 145-146)

ตีบุก แหล่งผลิตตีบุกอยู่ในคาบสมุทรมลายู ก่อนที่บริษัทจะได้รับสิทธิผูกขาดตีบุกในปี พ.ศ. 2214 (ค.ศ. 1671) บริษัทได้เก็บรวบรวมโดยการซื้อจากโรงงานของพระเจ้าแผ่นดินและลักลอบซื้อจากบรรดาเอกชน (นันทา สุกกุล, ผู้แปล 2513: 226) แต่หลังจากได้รับสิทธิผูกขาดที่นครศรีธรรมราชในปี พ.ศ. 2214 (ค.ศ. 1671) แล้วก็ตั้งโรงเก็บสินค้ารับซื้อที่นครศรีธรรมราช ส่วนหนึ่งส่งไปมะละกา ส่วนหนึ่งส่งไปยังโรงเก็บสินค้าของบริษัทที่กรุงศรีอยุธยา และต้องส่งเข้าพระคลังสินค้าด้วย (Smith 1974: 228)

กระนั้นก็ตามการรวบรวมก็อาจเกิดอุปสรรคขึ้นได้ เช่น ภาวะสงครามได้บั่นทอนโอกาสของคนล่าวางซึ่งเป็นคนในท้องถิ่น และพื้นที่ล่าก็ถูกปิด ระดับน้ำที่สูงหรือต่ำกว่าปกติ ก็อาจทำให้กวาดตาย หรือไม่สะดวกต่อการขนส่งสินค้า หรือเกิดไข้ทรพิษทำให้แรงงานคนลดลง พระราชโองการห้ามล่าสัตว์ เมื่อพระสงฆ์ร้องขอพระราชทานไต่ทวง หรือเมื่อมีช้างเผือกวนเวียนอยู่แถวนั้น (Smith 1974: 232-233)

1.2 การรวบรวมสินค้าในสมัยการค้าสำเภาสยาม-จีนขยายตัว (พ.ศ. 2265-2398 หรือ ค.ศ. 1722-1855)

การรวบรวมสินค้าออกของอยุธยาในยุคสมัยนี้ ไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงไปจากยุคสมัยที่แล้ว เนื่องจากโดยรวมแล้วปริมาณการค้ามิได้เพิ่มขึ้น เพียงแต่มีการลดสินค้าประเภทของของป่าลง และหันไปส่งออกข้าวเพิ่มขึ้น คือ ที่บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาเคยส่งออกปีละ 4-5 พันทาบ มาเป็น 200,000 ทาบในยุคสมัยนี้ ซึ่งก็ยังไม่เกิน 5% ของผลผลิตทั้งหมด (คุชแมน 2528: 79) ปริมาณที่เพิ่มขึ้นนี้จึงไม่กระทบกระเทือนต่อการผลิตหรือกระทบกระเทือนในปริมาณที่น้อยมาก ปริมาณที่เพิ่มขึ้นน่าจะกระทบกระเทือนต่อการเก็บรวบรวม ซึ่งอาจหลวงกระทำอยู่โดยการเก็บรวบรวมค่านาข้าวจากชาวนา เมื่อผู้ส่งออกมีความต้องการสินค้าข้าวเพิ่มขึ้นในยุคสมัย

ของการค้าสำเภาสยาม-จีนขยายตัว รัฐซึ่งมุ่งผลประโยชน์จากการค้าผูกขาดการค้าส่งออก
สินค้าข้าว น่าจะให้ผู้ส่งออกรวบรวมผลผลิตจากตลาดเอง โดยให้ถือตราโกษาธิบดีลงมาซื้อ
และรัฐหาประโยชน์จากภาษีและค่าธรรมเนียม เนียมแทน การรวบรวมสินค้าในยุคนี้จึงไม่จำเป็นต้อง
มีการเปลี่ยนแปลง

2. การ เสียภาษีและค่าธรรมเนียม

2.1 ยุคสมัยที่บริษัทอินเดียตะวันออก เข้ามามีบทบาทในการค้าของอยุธยา (พ.ศ. 2150-2284 หรือ ค.ศ. 1608-1741)

ยุคสมัยนี้มีการปรับปรุง เฉพาะการ เสียค่าธรรมเนียม เนียมขึ้น เพื่อควบคุมปริมาณการค้าต่าง
ประเทศที่มีปริมาณเพิ่มขึ้นให้รัดกุมและชัดเจนในอัตราที่แน่นอน ก่อนยุคสมัยนี้รวบรวมจัดเก็บภาษี
และค่าธรรมเนียมนั้นก็มิได้มีระเบียบกฎหมายอยู่แล้ว แต่เมื่อพ่อค้าต่างชาติหรือบริษัทอินเดียตะวันออก
เข้ามาติดต่อมักจะถูกพนักงานของหลวง เรียกร้อง เอาผลประโยชน์ที่นอกเหนือภาษีและค่าธรรมเนียม
นั้น ๆ (ธีรวัตร ณ ป้อมเพชร์ 2529: 50) สภาพเช่นนี้นอกจากรัฐจะสูญเสียผลประโยชน์อันพึงมี
ได้ไปเสียแล้ว กลับยังทำให้รัฐอาจสูญเสียลูกค้าต่างประเทศที่ถูกเอารัดเอาเปรียบก็ได้ การ
ตราพระราชกำหนดว่าด้วยค่าธรรมเนียมที่บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาต้อง เสียเมื่อ เข้ามา
ค้าขายในอาณาจักรอยุธยา (พ.ศ. 2177 หรือ ค.ศ. 1634) ช่วยให้บริษัทสามารถลดค่าธรรมเนียม
ลงได้ ได้แก่ การกำหนดรายการและราคา "ของขวัญ" ที่จะมอบให้ออกญาพระคลัง (โกษาธิบดี)
ออกพระโชติกราช เศรษฐี หลวงเทพภักดี จุฬาราชมนตรี เป็นผ้า และ/หรือเงิน และยังคง
จ่ายเงินแหล่งรวบรวมสินค้า เช่น เมื่อซื้อข้าวจากกรมนา ไม่ฝางจากกรมพระคลังใน และ
กรมพระคลังวิเศษ และยังคงเสียเงินให้แก่พระมหากษัตริย์ในการซื้อไม้ฝางและข้าว เป็นต้น
(ธีรวัตร ณ ป้อมเพชร์ 2525: 50-52) แต่กระนั้นก็ตาม เหตุที่พบกฎหมายในลักษณะนี้ฉบับเดียว
เราจึงไม่อาจแน่ใจว่าบริษัทอินเดียตะวันออกและพ่อค้าอื่น ๆ เสียค่าธรรมเนียมในลักษณะเดียวกัน
หรือไม่ แต่กระนั้นก็ตามก็เสียค่าธรรมเนียมในลักษณะนี้ก็ควรจะมียู่

2.2 ยุคสมัยการค้าสำเภาสยาม-จีนขยายตัว (พ.ศ. 2265-2398 หรือ ค.ศ. 1722-1855)

การเสียภาษีและค่าธรรมเนียมของยุคสมัยนี้คงจะดำเนินการ เช่นเดียวกับที่บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา หากแต่คงไม่มีการกำหนดอัตราภาษีค่าธรรมเนียมหรือของขวัญที่แน่นอน แต่ถึงกระนั้นก็ตามผู้ส่งออกในยุคนี้ยังคงไม่จำเป็นต้องมีการกำหนดอัตราค่าธรรมเนียมเป็นของขวัญ เพราะกิจการของผู้ส่งออกแต่ละรายนั้นมีปริมาณการค้าไม่มากพอ เท่ากับที่บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาได้กระทำไว้

3. การขนส่งสินค้า

การขนส่งสินค้าในยุคสมัยที่บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาเข้ามามีบทบาทและยุคสมัยที่การค้าสำเภาสยาม-จีนขยายตัว มีความแตกต่างกัน คือ ในยุคสมัยแรกแรกนั้น นอกจากจะมีการใช้เรือสำเภาส่งสินค้าแล้วก็ยังมีการนำกำปั่นเข้ามาใช้อย่างแพร่หลายในการค้าส่งออกของอยุธยา เนื่องจากการเข้ามาของบริษัทยินดีตะวันตก เน้นหนักเรื่องการใช้เรือกำปั่นของยุโรป ซึ่งมีระวางบรรทุกสูงและทนทาน เพื่อดำเนินธุรกิจอย่างมีเป้าหมายและเป็นกิจจะลักษณะทั้งในการค้าเอเชีย-ยุโรป และการค้าพื้นเมือง (มากกว่าที่จะอาศัยการเผชิญโชค เช่นพ่อค้าเอกชนในเรือของพื้นเมือง) แต่กระนั้นก็ตาม บริษัทก็ยังเห็นความสำคัญในการใช้เรือสำเภาค้าขายกับจีน เราจะพบว่า มีขุนนางอยุธยาหลายคนมีทั้งกำปั่นและเรือสำเภ ด้วยเหตุที่อยุธยาสามารถต่อเรือสำเภและกำปั่นได้เอง (นันทา สุตกุล 2513: 21, 24, 41, 46, 58, 68-69, 102) ส่วนในยุคสมัยหลังการขนส่งสินค้าด้วยเรือสำเภามีความจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะยุคนี้ได้เน้นหนักการค้ากับจีน การใช้เรือสำเภแบบจีนทำให้ได้เปรียบทั้งในด้านภาษีที่ต่ำกว่า เมืองท่าที่จอดแวะมากกว่า และความสะดวกในการติดต่อค้าขายที่มีมากกว่า (คุชแมน 2528: 2, 40)

สถานะของการค้าส่งออกของอยุธยา ระหว่าง พ.ศ. 2150-2310

1. สถานะของการค้าส่งออกของอยุธยาในยุคสมัยที่บริษัทอินเดียตะวันออก เข้ามามีบทบาทในการค้าของอยุธยา (พ.ศ. 2150-2284 หรือ ค.ศ. 1608-1741)

สถานะของการค้าส่งออกในยุคสมัยนี้ มีการเปลี่ยนแปลงไปจากยุคสมัยที่ผ่านมา คือ การเพิ่มขึ้นของปริมาณการค้าและปริมาณสินค้า เนื่องจากการเพิ่มจำนวนและบทบาทของผู้ส่งออก ขอบข่ายตลาดที่กว้างขวางสำหรับสินค้าของอยุธยา และสถานการณ์ของการค้าระหว่างประเทศ

เราจะเห็นจำนวนผู้ส่งออกมีจำนวนมากขึ้น และยังมีองค์กรธุรกิจในรูปแบบบริษัท เข้ามา มากขึ้น เช่น พ่อค้าฮัตวีร์ พ่อค้าชาวยุโรป พ่อค้าจีน พ่อค้าญี่ปุ่น พ่อค้าพื้นเมือง เอเชียตะวันออก เอเชียใต้ บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา อังกฤษ และฝรั่งเศส ตลอดจนพระมหากษัตริย์ เจ้านายและขุนนาง ต่างขยายบทบาททางการค้าของตนออกไปยังตลาดต่างประเทศอย่างกว้างขวาง ออกไปตามเงื่อนไขของสถานการณ์การค้าระหว่างประเทศในขณะนั้น การขยายบทบาทของผู้ ส่งออกทำให้ปริมาณการค้าขยายตัว ซึ่งในยุคสมัยที่ผ่านมา เราจะเห็นว่า การค้าของอยุธยามี ปริมาณน้อย เนื่องจากมีจำนวนของผู้ส่งออกน้อยกว่า ตลาดต่างประเทศสำหรับสินค้าของอยุธยา ก็จำกัดตัว เช่น จีนและเอเชียตะวันออก เอเชียใต้ ในขณะที่เดียวกันสถานการณ์การค้าระหว่าง ประเทศไม่เอื้ออำนวยให้อุทยานสามารถขยายบทบาทในการค้าส่งออกของตนได้ แต่หลังจากที่ บริษัทอินเดียตะวันออก เข้ามามีบทบาทในการค้าของอยุธยา ปริมาณของพ่อค้าต่างประเทศที่เข้ามา อยุธยา และปริมาณสินค้าออกของอยุธยาก็มีมากขึ้น จนกระทั่งเกิดการแข่งขันทางการค้า เนื่องจาก ผลประโยชน์ของการค้าที่มีอยู่มาก ตลาดสำหรับสินค้าของอยุธยาก็มีมากขึ้น พระมหากษัตริย์ของ อยุธยาทรงพยายามปรับตัวเอง เพื่อแสวงหาผลประโยชน์โดยการผูกขาดการค้าและ เป็นผู้ส่งออก สินค้า นับว่ายุคสมัยนี้การค้าส่งออกของอยุธยาได้ขยายตัวอย่างกว้างขวาง

2. สถานะของการค้าส่งออกของอยุธยาในยุคสมัยที่บริษัทอินเดียตะวันออก เข้ามามีบทบาท ในการค้าของอยุธยา (พ.ศ. 2226-2398 หรือ ค.ศ. 1722-1855)

สถานะของการค้าส่งออกของอยุธยาในยุคสมัยนี้อยู่ในระดับ เดียวกันหรือต่ำกว่าไม่มากนัก จากยุคสมัยที่บริษัทอินเดียตะวันออก เข้ามามีบทบาทในการค้าของอยุธยา แม้ว่าปริมาณของผู้ส่งออก

จะอยู่ในกลุ่มเดียว คือ คนจีน และคนสยาม และแม้ว่าตลาดสำหรับสินค้าของอยุธยาจะแคบกว่าก็ตาม แต่ความสำคัญและการเพิ่มขึ้นของสินค้าออกบางประเภท เช่น ข้าว ทำให้ปริมาณการค้า และปริมาณสินค้าออกของอยุธยาทรงตัวได้ ไม่ต่ำไปกว่ายุคสมัยที่ผ่านมา

การถอนตัวของชาวยุโรปจากการค้าต่างประเทศของอยุธยาและการเปิดตลาดจีน ทำให้พ่อค้าจีนทวีความสำคัญขึ้นมาแทนที่ปริมาณการค้าที่ล้นไหลไปมาระหว่างเมืองท่าต่าง ๆ ของจีนใน กวางตุ้ง ฟูเจี้ยน จีเจียง เกียงสู และจ้อหลี่ กับเมืองท่าต่าง ๆ ของอยุธยา ทดแทนความคับคั่งของการค้าของชาวยุโรปได้อย่างดี สินค้าข้าวกลายเป็นสินค้าหลักสำคัญที่ดึงดูดให้เกิดการขยายตัวของการค้าสำเภอสยาม-จีน แม้กระนั้นก็ตามสินค้าอื่น ๆ ก็ถูกส่งเข้าไปพร้อมกับข้าวด้วยไม่น้อย ในที่สุดการค้าสำเภอสยาม-จีนกลายเป็นสิ่งจำเป็นจนถึงขนาดจัดตั้งองค์การค้าขึ้นมา พ่อค้าที่มีอิทธิพลทางการค้าในกวางตุ้งและฟูเจี้ยน ล้วนมาจากหมู่บ้านในชนบทที่ยากจนของฟูเจี้ยน ได้สร้างฐานะตนเองขึ้นมาจากการค้าสำเภอสยาม-จีนนี้ (คูชแมน 2528:

24, 89)

การเปลี่ยนแปลงฐานะมาเป็นพ่อค้าทางทะเล เดิมตัวของชาวชนบทจีนเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงสถานะของการค้าสำเภอสยาม-จีนว่า ไม่ใช่การค้าชั่วคราวชั่วคราวในคราวที่จีนประสบภัยพิบัติตามธรรมชาติ แต่เป็นการค้าที่กำลังขยายตัว

ผลกระทบของการค้าส่งออกต่อระบบ เศรษฐกิจของอยุธยา ระหว่าง พ.ศ. 2150-2310

การค้าส่งออกของอยุธยาส่งผลกระทบต่อระบบของอยุธยาในแต่ละยุคสมัยแตกต่างกันไปตามเงื่อนไขและระดับของการค้า ยุคสมัยที่บริษัทอินเดียตะวันออก เข้ามามีบทบาทในการค้าของอยุธยา (พ.ศ. 2150-2284 หรือ ค.ศ. 1608-1741) และยุคสมัยที่การค้าสำเภอสยาม-จีนขยายตัว (พ.ศ. 2226-2398 หรือ ค.ศ. 1722-1855) เป็นยุคสมัยที่การค้าส่งออกของอยุธยาเฟื่องฟูกว่ายุคสมัยที่ผ่านมา ซึ่งเป็นช่วงที่การค้าส่งออกน่าจะกระทบต่อระบบ เศรษฐกิจของอยุธยามากที่สุด ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. ยุคสมัยที่บริษัทอินเดียตะวันออก เข้ามามีบทบาทในการค้าของอยุธยา

การเข้ามาของบริษัทอินเดียตะวันออกทำให้ผลผลิตท้องถิ่นของอยุธยาเป็นที่ต้องการมากขึ้น เพื่อส่งไปยังตลาดในต่างประเทศแหล่งต่าง ๆ จึงนำที่จะส่งผลกระทบต่อไพร่ในแหล่งสินค้านั้น ๆ อย่างไรก็ตามปรากฏว่าผลกระทบดังกล่าวกลับไม่รุนแรงเท่าที่ควร ทั้ง ๆ ที่ปริมาณ

สินค้าออกมีจำนวนมาก อย่างเช่น หนึ่งกวาง บริษัทอิน เตียตะวันออกของฮอลันดาส่งตัวแทน (ญี่ปุ่น) เข้าไปรวบรวมหนึ่งกวางปีละประมาณ 6-7 หมื่นฝืน ราคาปกติฝืนละ 4-5 บาท และเมื่อต้องการมาก ๆ ราคาอาจจะสูงถึงฝืนละ 5-6 บาท ถ้าเป็นชนิดละราคาประมาณ ฝืนละ 1-2 บาท และเมื่อต้องการมาก ๆ ราคาอาจจะสูงถึงฝืนละ 4-5 บาท (บันทึก สดกุล. ผู้แปล 2513: 36) ซึ่งถ้าหากไพร่ได้รับ เต็มจำนวนจริง ๆ แล้ว การล่ากวางเพียง 1-2 ตัว ก็อาจทำให้เขามีเงินใช้สอยได้ตลอดปี แต่ในข้อเท็จจริงแล้วไพร่ไม่น่าที่จะได้รับเงินในราคาสูงถึงขนาดนั้น เพราะอย่างน้อยการล่ากวาง เป็นจำนวนร้อยหรือพันขึ้นไปล้วนต้องอาศัยกำลังคนมาก ผู้ที่ควบคุมกำลังคนในท้องถิ่นซึ่งก็คือ ขุนนาง น่าจะ เป็นผู้ได้รับประโยชน์

การผูกขาดสินค้าต้องห้ามของพระคลังสินค้า ยังทำให้ผลประโยชน์จากการค้าไม้ตกแก่มือไพร่ในแหล่งผลิตโดยตรง ซึ่งจะเห็นได้ชัดจากราคารับซื้อและราคาขาย เช่น การผูกขาดพริกไทย เป็นต้น

นอกจากนี้รัฐยังมีระบบการ เก็บ เกี่ยวผลิตผลท้องถิ่นในรูปของส่วย อากระขนอน หรือจังกอบ ต่างทำให้รัฐมีสินค้าจำนวนหนึ่งที่จะป้อนให้แก่พ่อค้าต่างประเทศ และ เมื่อความต้องการมีสูงขึ้น รัฐก็อาจผูกขาดสินค้าชนิดนั้นแล้วส่ง เจ้าพนักงาน เข้าไปซื้อจากแหล่งผลิต หรืออาจให้สิทธิผูกขาดแก่บริษัทหรือขุนนางให้ เข้าไปซื้อผลิตผลนั้น เองก็ได้

ผลประโยชน์จากการค้าส่งออกจึงตกอยู่ในกลุ่มของพระมหากษัตริย์ เจ้านาย ขุนนาง บริษัท เอ เขียตะวันออก ตลอดจนผู้ทำหน้าที่รวบรวมสินค้าให้บริษัท ได้แก่ พวกคนต่างชาติที่มีแหล่งทำนุในอยุธยา มากกว่าที่จะตกแก่ไพร่ ด้วยเหตุนี้การค้าส่งออกจึงไม่ส่งผลกระทบต่อโครงสร้างของระบบไพร่อย่างจริงจัง

2. ยุคสมัยที่การค้าสำเภาสยาม-จีนขยายตัว (พ.ศ. 2226-2398 หรือ ค.ศ.

1722-1855)

ยุคสมัยนี้ตลาดของผลิตผลท้องถิ่นของอยุธยาได้เปลี่ยนแปลงไป เมื่อบริษัทอินเดียตะวันออกยุติหรือลดบทบาทในการค้าของอยุธยาลง คือ ได้หันไปเน้นหนักในตลาดจีนมากขึ้น ส่งผลให้ผู้ส่งออกของอยุธยาเปลี่ยนแปลงกลุ่มไปบ้าง เช่น พ่อค้ามิวร์ พ่อค้าญี่ปุ่น บริษัทอินเดียตะวันออก และชาวยุโรป ลดบทบาททางการค้าหรือยุติบทบาททางการค้า และพ่อค้าจีนหรือขุนนางจีน เริ่มมีบทบาทมากขึ้น ในขณะที่พระมหากษัตริย์และเจ้านายยังทรงรักษาผลประโยชน์ทางการค้าดังกล่าวไว้ได้ กระนั้นก็ตามกลุ่มที่มีผลประโยชน์ทางการค้าส่งออกยังคงเป็นกลุ่มเดิม ทว่าได้ตกถึงไพร่ไม่

การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของการค้าในยุคสมัยนี้ก็คือ การหันมาเน้นสินค้าข้าว เป็นสินค้าออกหลักของอยุธยา การเพิ่มปริมาณอย่างน่าสังเกตรองข้าว น่าจะกระทบต่อไพร่ที่ทำการผลิตข้าว แต่เมื่อพิจารณาถึงปริมาณของสินค้าข้าวกับผลิตผลในแต่ละปีแล้ว ปริมาณที่ส่งออกนั้นไม่มากนัก คือ ไม่เกิน 5 เปอร์เซ็นต์ของผลผลิตทั้งหมด ระบบการเก็บทางข้าวจากราษฎรน่าจะช่วยให้รัฐมีข้าวเพียงพอที่จะส่งออกในแต่ละปี หรือถ้าหากไม่เพียงพอรัฐก็ไม่จำเป็นต้องพะวงที่จะเพิ่มปริมาณการผลิต เพราะข้าวเป็นสินค้าที่กินระวางสูง แต่ราคาถูกมาก ให้ผลกำไรต่ำ การค้าสินค้าประเภทอื่น เช่น ของป่า น่าจะให้ผลกำไรมากกว่า ดังนั้นมักจะปรากฏว่าการส่งข้าวไปจีนแต่ละปีมีปริมาณไม่ค่อย เพียงพอกับระดับที่เงินได้กำหนดไว้อยู่เสมอ รัฐจึงไม่ได้เร่งรัดให้ไพร่ผลิตข้าว ปริมาณผลผลิตที่น้อยนี้จึงไม่ส่งผลกระทบต่อ เศรษฐกิจของไพร่ เท่าที่ควร